

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

För att Anna Sandströms artikel skall kunna meddelas i sammanhang, utgifves Dagny i oktober med ett dubbelhäfte.

1898 Ny följd ❖ I årg. Häft. 15 & 16

DAGNY

TIDSKRIFT FÖR

SOCIALA OCH LITTERÄRA INTRESSEN

UTGIFVEN AF

FREDRIKA-BREMER-FÖRBUNDET

ORGAN FÖR

FREDRIKA-BREMER-FÖRBUNDET,
FÖRENINGEN FÖR VÄLGÖRENHETENS ORDNANDE
OCH FÖRENINGEN HANDARBETETS VÄNNER

REDAKTÖR: *LOTTEN DAHLGREN*

INNEHÅLL:

ANNA SANDSTRÖM: Modern romantik och etik.

L. D—N: Evelina Fahnehjelm †.

Litteratur: K. J.: Våren af Per Hallström. — L. D.: I Spanien af Theodor Lindblom.

Föreningsmeddelanden.

Från skilda håll.

SVECIA

Solidt, tidsenligt Lifförsäkringsbolag.
Ömsesidighetsprincip. — Svensk dödlighet.
Kvinliga agenter och inspektörer antagas.

Kontor: Regeringsgatan 3.

SVECIA

s. k. **"Tailor Made"-Kostymer**

samt

Engelska Capes

tillverkas på beställning af goda engelska tyger efter de nyaste modeller.

Bluslif, Morgonrockar

och **Underkjolar**

på lager i stort urval samt på beställning.

OBS! Egna Syateljörer.

K. M. LUNDBERG,
Stureplan.

Hygieniska Skodon tillverkas för Herrar, Damer och Barn.

OBS! Prisbelönta af Dräkt-Reformföreningen.

Skodon tillverkas äfven efter modern fason.

➔ **Allt arbete utföres noggrant och af bästa material.** ➔

Reparation verkställas väl och på bestämd utlofvad tid.

P. GUST. PETERSSON,
52 Drottninggatan 52.

Nya Hushållsskolan

(för bildade flickor). Grundad 1881.

Föreståndarinna: Fröken H. Cronius.

Nya Hushållsskolans Matsalar

Vestra Trädgårdsgatan 19.

OBS! Särskild matsal för fruntimmer.

Väfgarner

af ylle och bomull, Linnegarn af Almedahls till fabrikspris, Kostymgarn, Mattvarp, Crémefärgadt Fiskegarn till Gardiner; Fiskredskapsgarn, Väfskedar m. m., allt till lägsta priser

AXEL HINDERSONS Garnbod,
Hötorget 13. Stockholm.

Läderplastik.

Alla slags verktyg för läderplastik säljas billigast hos

PER FROM, Stockholm,

26 Mästersamuelsgatan 26.

OBS! Saxar och knifvar slipas.

Höst- och Vinterunderkläder

D:r Lahmanns

Reform-Bomullsunderkläder

för Herrar, Damer och Barn.

➔ *Priskuranter och kvalitetsprover sändas på begäran.*

Hufvud-Depôt, parti och minutförsäljning

S. Berendt J:or & C:o

Kongl. Hofleverantörer,

24 Drottninggatan 24.

För kapitalister, särskildt fruntimmer, har det länge varit ett önskningsmål att kunna öfverlämna vården af sina värdepapper, och skötseln af sina affärer åt någon person eller institution, som med absolut säkerhet förenade punktlighet och noggrannhet i utförandet af det anförtrodda uppdraget äfvensom prisbillighet. En sådan institution är

Stockholms Enskilda Banks Notariatafdelning (*Lilla Nygatan 27, expeditionstid 10—4*),

som under garanti af **Stockholms Enskilda Bank** åtager sig vård och förvaltning af enskilda personers och kassors värdepapper.

Exempel 1. Om en person hos Notariatafdelningen deponerar obligationer, inkasserar Notariatafdelningen vid förfallotiderna kuponger och tillhandahåller deponenten influtna medel. Vidare efterser Notariatafdelningen utlottningar af obligationer och underrättar deponenten i god tid, ifall en denne tillhörig obligation blifvit utlottad, samt lämnar förslag till ny placering af det ledigblifna kapitalet.

Exempel 2. Om inteckningar deponeras hos Notariatafdelningen underrättar Notariatafdelningen gäldenären därom att räntorna å in-teckningarna skola till afdelningen inbetalas, hvarefter de medel, som inflyta, till deponenten redovisas. Vidare tillser Notariatafdelningen att in-teckningarne blifva i vederbörlig tid förnyade. Om en hos afdelningen deponerad in-teckning genom underlåten förnyelse skulle förfalla, ersätter **Stockholms Enskilda Bank** därigenom uppkommen skada.

Förvaringsavgift: 50 öre för år pr 1,000 kronor af depositionens värde, dock ej under två kronor.

Smedman den äldres **HANDELS-SKOLA**

Stockholm, **Stortorget 16.** Allm. tel. 21 77.

Nya elever mottagas alla tider på året.

Anmälningstid 9— $\frac{1}{2}$ 4, 3— $\frac{1}{2}$ 7.

Undervisning i alla å kontor förekommande ämnen och språk.

Dugliga biträden erhållas från skolan.

Revisioner och bokföringar utföras.

OBS.! Å bref anhålles om fullständig adress.

Fredrika-Bremer-Förbundets **Jurist**

lämnar åt kvinnor råd och upplysningar i juridiska och ekonomiska angelägenheter.

Träffas å förbundets byrå

54 Drottninggatan, 1 tr.

Onsdagar kl. $\frac{1}{2}$ 11—11 f. m.

Aug. Magnusson

46 & 48 Vesterlånggatan 46 & 48

STOCKHOLM.

(Etablerad 1860.)

Största lager i Norden

af

Kulörta och Svarta Klädningstyger
i Siden och Ylle,
Bomullsvaror, Kapptyger och Schalar.

Afdelningen

för å egen fabrik confectionerade artiklar, in-
rättad efter utländskt mönster, erbjuder ett
storartadt urval af färdiggjorda

Promenad- och Sällskapsklädningar,

Bluslif och Kjolar,

*Res-, Rid-, Velociped- o. Gymnastikdräk-
ter, Morgonrockar och Underkjolar m. m.*

Allt efter senaste modeller.

Riks-Telefon 6 26.
Allm. Telefon 28 67.

**Profver på begäran
kostnadsfritt.**

Riks-Telefon 6 26.
Allm. Telefon 28 67.

Modern romantik och etik.

I.

Det är en märkvärdig skillnad mellan 80-talets realism och de nu rådande litterära riktningarna. Då var det stora frågor som sattes under debatt, tonen andades trots men kraft. Det var ej sagdt, att det alltid var så mycken talang i böckerna, författarna sade på ett rättframt sätt, utan särdeles mycket stilistiska finesser, ut hvad de tänkte. Det var ej med en känsla innebärande en försmak af njutning som man då för tiden skar upp bladen i en nyutkommen roman eller novellsamling. Man visste att man skulle känna sig tillbakastött eller sårad, mången gång djupt upprörd, ty det låg en stark och ofta nästan afsiktlig brutalitet öfver författarnas sätt att skildra lifvet. Men där fanns också i de flesta fall en sökande tanke och ett visst etiskt allvar. När lasten så hänsynslöst blottades, syntes det ofta vara indignation som hade satt pennan i författarens hand.

Det omslag, som inträdde ungefär med början af 90-talet, var så plötsligt, att det tycktes vara framkalladt icke genom utvecklingens lag utan genom antitesens. Dels var det nya författare som uppträdde, dels var det de redan kända, som fingo nya synpunkter och nytt manér. Först kände ju den läsande allmänheten det onekligen som en ljuflig vederkvickelse, när i litteraturen började uppenbara sig mera stämning, mera fantasi och när ett färg- och bildrikt språk började aflösa realismens nakna, torra, blott konstaterande stil. Realismen hade tröttat oss; det var hvarken i tafvelsamlingar eller i litteraturen i längden uppfriskande att gå och se på sådana oförfalskade naturbilder som t. ex. en kal potatisåker, hvilken plikt-skyldigast måste beundras för verklighetstrohetens skull; man njöt af att rosorna åter kommit till heders.

Nu börjar dock en viss missräkning göra sig gällande. Det var ändå något af den tidiga vårvindens barska, genomträngande kraft i realismens diktning; visserligen var den nästan enbart nedrifvande, men man trodde att sedan byggnadsplatsen blifvit röjd, skulle nybyggandets tid komma. Men den kom icke, det blef blott rosor, härliga rosor, som växte upp öfver ruinerna, och det hela blef förvandladt till en löfsal, där näktergalar sjöngo glädjens och kärlekens lof. Men något bygge blef det icke. Dock — det gick ut öfver landet en doft af sommar och frodig blomstring, och många voro glada och läto sig nöja därmed.

Samtidigt hade den litterära värdemätaren förändrats. Under realismens tid bedömdes i litterära kretsar ett arbete mindre efter talangen än efter den djärfhet med hvilken författaren uttalade det som i hans tanke var *sanningen*. Numera gäller ej längre en sådan synpunkt, men i stället drifves ett oerhördt afgudereri med talangen. En anmärkning mot innehållet i ett diktverk bemötes med svaret: Bah! hvad gör det, det är talang! — I det tempel, som förr restes åt Sanningen, dyrkas nu guden Snille och helgonet Talang.

Den nya riktningen, som ju har en stark romantisk prägel, lägger mest an på känslor och stämningar. Dessa behöfde sannerligen att komma till heders, ty i det intelligensernas växelbruk, som litteraturen och konsten besörja, hade länge endast förståndsfältet odlats, under det känslan låg i träde. Låt oss tacksamt erkänna, att den nya skolan har skänkt oss många pärlor af fantasi och känsla, som troligen skola lefva lika länge som vår litteratur. Men vi ha icke fått mycket af det allra djupaste känslolifvet, af den stora kärleken, den religiösa entusiasmen och den stora reformatorsglöden; och ibland, isynnerhet hos den yngsta författargenerationen, framträder en böjelse för det raffineradt stämningsfulla och det litterärt *läckra*, en tendens, som mer än allt annat är fientlig mot de stora känslorna och de höga, allvarliga idealen.

Realismen var, som vi väl minnas, mycket agressiv: den ställde sig i trotsigt utmanande ställning till samhället och dess förhållanden, mot hvilka den gjorde sina angrepp i sanningens, ärlighetens och den demokratiska utvecklingens namn. Den tog följaktligen afstånd från salongerna och blef också där aldrig populär, knappt tolererad. Den härskande riktningens representanter sysselsätta sig mera sällan med nutidsskildringar, de dväljas mest i drömmens eller flydda tiders värld, eller om de behandla något motiv ur nutiden, sker

det oftast för att afvinna detta en stämning eller ett visst pikant behag. Riktningen är följaktligen i allmänhet icke aggressiv, och den ser på samhället icke med revolutionärens trots, utan med öfvermänniskans och konstnäreus förnäma förakt för kalkborgarna.

Då och då visar sig visserligen en viss medkänsla för det moderna samhällets olycksbarn, men den tar icke särdeles mycken plats; däremot har riktningen genom sin förkärlek för det formsköna, det utsökta och det läckra samt sitt firande af njutningen och glädjen öppnat en förbindelseled mellan sig och samhällets högre, njutande klasser. Dessa klasser beundra också talangen, och de kunna väl fördraga denna eleganta likgiltighet för samtidens problem, ja den är alldeles i deras smak. Och sålunda har litteraturen fått en viss aristokratisk anstrykning, såväl i inre som yttre afseende, och vi ha kommit långt ifrån den stämning som Snoilsky så gripande uttryckt i sin mycket omdebatterade dikt »Poesiens vandring». Nu, tycks det, har poesien gjort sig fullt hemmastadd vid gästbudsbordet.

Romantiken har lidelsefullt predikat en skönhetskult, som numera spridd sig till mycket vidare kretsar än de egentligen litterära. Äfven däri bildar den en motsats till realismen, hvars verklig-hetskärlek ofta urartade till fulhetskult. Det ligger onekligen något glädjande i det nyvaknade intresse för skönhet och konst, som numera gör sig gällande hos oss på de mest olika områden, men skönhetskulten har också sina stora faror. Man är fallen att göra skönheten till värdemätare inom *alla* lifssfärer, och därtill duger den icke. Estetiska njutningar och estetiska intryck kunna aldrig mätta en hungrande själ. Vi minnas ju den utsvultne arabens förtviflade utrop: »Bara pärlor!» när han i öknens hittade en säck, som han hade hoppats skulle innehålla dadlar. Bara pärlor! — så skulle jag vilja beteckna mycket af det som de moderna åskådningarna bjuda ut med anspråk på att vara lifsnärande sanningar.

Det värsta är att skönhetskulten kan bedrifvas så att den blir ett med njutningslystnaden, denna vårt folks största fara. Vi, som under de sista decennierna icke upplefvat något annat storartadt än en storartad materiell utveckling, som icke hållas i spänning af någon stor nationell fara, hvad vi framför allt måste begära af våra skalders vore en väckelse, som hindrade vår ande att kväfvast af materialismen. Till detta senare ohyggliga mål samverka så många makter, framför allt den rådande skepticismen. En ung man, som i våra dagar träder ut i lifvet, finner snart att alla andliga värden äro

sätta under debatt, och han förefinner icke heller något stort nationellt eller humannt intresse, som lockar till oegennyttig sträfvan; den enda fast rotade tro han träffar på är den att penningen är en makt och att njutningen är ett godt.

Nu vore det visserligen orätt att förväxla den förfinade skönhetskulten med denna brutala, själlösa materialism; det är icke *samma* ström, men de båda strömmarna kunna mycket lätt flyta samman och så bilda en väldig flod, fördränkande det lilla af ideala sträfvan, som ännu kan finnas kvar.

Framför realismen, som var mera kosmopolitisk, har romantiken det företrädet att den bland andra känslor också väckt till lif patriotismen. Sveriges natur och Sveriges historia börja få lif i dikten som sällan förr. Selma Lagerlöf — denna enastående romantiker, hvars romantik är hjärtats — har gjort sin hembygd Vermland till en af poesiens klassiska nejder, och Verner v. Heidenstam har i »Karolinerna» visat att han nu i dubbel mening har *kommit hem*, hem till sitt fäderneslands karga natur och försakelsefyllda historia och hem till sin egen rätta lifsuppgift. Kanske är detta verk begynnelsen till en ny nationell litteratur, som kan samla hela folket. Mycket i v. Heidenstams senaste diktning ger anledning att tro att den innerliga bekantskapen med det svenska folket själf, dess behof och dess böjelser skall blifva ett korrektiv mot estetismens öfverdrifter och locka fram djupare, allvarligare, manligare, mer till *handling* väckande toner än de romantiken hitintills låtit oss höra.

II.

I den estetiska lifsåskådningen har kvinnan sin gifna plats såsom ett väsen, som skall vara idel skönhet och behag samt genom sin kärlek och hängifvenhet skänka mannen ökad lifsglädje. För kvinnan såsom en sökande och kämpande, efter frihet och individuell utveckling trängtande ande finnes i en sådan åskådning ingen plats. Kvinnan förbises såsom människa, på samma gång som hon prisas såsom könsvarelse. (Nu sedan Ibsen uttalat det förlösande ordet, att »kvinnosaken är en människosak», kan man ju åter antyda hvad man på ett par år alls icke har vågat komma fram med: att kvinnan från somliga synpunkter sedd verkligen är en människa.)

Reflexionen är numera något som ej är väl anskrifvet hos en man, men hos kvinnan är den naturligtvis dubbelt afskyvärd. Är hon icke ung och skön och så till på köpet understår sig att

vilja tänka, blir hon löjlig — alldeles som i den gamla goda tiden; man har ju nyligen sett en med litteraturen nära förbunden tidning använda det nyuppfunna speordet »tänkarska». Detta är för öfrigt icke det enda fall, i hvilket romantiken visat sig vara en reaktion, som rycker upp hvad liberalismen sådde. Det är också naturligt att af allt det myckna, som romantikerna afsky i vår moderna, grådaskiga, fula kultur, skall ingenting förefalla dem så grått och så fult och därför så omotiveradt som kulturkvinnan med hennes dumma vetgirighet, hennes osköna begär efter arbete och hennes solida moraliska, d. v. s. kälkborgerliga ståndpunkt.*)

Den som kraftigast gifvit uttryck åt detta förakt för nutidens kulturkvinna är v Heidenstam. Hvem minnes ej Betty i »Hans Alienus»? Se här hennes porträtt: hon har rödkantade, ljusblå ögon, spetsig näsa, linfärgadt, glanslöst slätkammat hår, en hvälfd och allt för hög panna, träskuren gestalt och platt bröst; hon begagnar naturligtvis pince-nez. Hans Alienus träffade henne i Rom, disputerade med henne och föraktade henne. Hon talade italienska på ett otrefligt grammatikaliskt sätt, var mycket begifven på läsning — »jag skulle vilja läsa och läsa hela mitt lif!» utropade hon

*) Att en annan och föraktfullare ton numera börjat göra sig gällande gent emot kvinnan, bevisas bäst af det sätt, hvarpå Svenska Dagbladet i våras polemiserade mot de damer, som undertecknat protesten mot Ellen Key. Tidningen var genast på det klara med att orsaken till protesten var afundsjuka, den begagnade ett sådant uttryck som »kåkstryka», och den passade på tillfället att ge svenska kvinnan i allmänhet följande vackra orlofsedel: »De bli allt mera sällsynta de fint bildade damer, som ännu under silfverhåren gömma ett varmt hjärta och ett vaket sinne. Hos oss lefva de snart endast som vackra hägkomster från våra mormödrars tidevarf. Vi ha ondt om ideellt drömmande flickor, själfvullt karaktärsfasta kvinnor och värnadsbjudande gummor. I stället finnas inom vissa kretsar i Stockholm en del ökända yrkesintriganter» etc. Till sist, när Ibsen hade hållit det ovälkomna talet i Kristiania, gick tidningen i förargelsen öfver all skicklighets gräns, när den anmärkte, att »de ledande demonstrationsdamerna besutto hvarken den ålder eller det utseende, som narrar skaldet till darskaper». När kvinnor på något sätt uppträda offentligt, ha de *kanske* icke rätt att göra anspråk på *ridderlighet* å männens sida, men de göra åtminstone anspråk på att icke behandlas *sämre* än man behandlar män. Och polemiken männen emellan skulle verkligen te sig bra besynnerlig och tokrolig, om det blefve sed att häntydingar till motståndarens ålder och utseende också gällde som argument. För min del vet jag mig aldrig i någon allvarlig tidning — skämttidningarna hafva ju sin ton för sig — ha sett ett sådant uppträdande mot kvinnor som i denna tidning, hvilken ju anses vara litteraturens och kulturens organ.

en gång. Förut hade hon varit religiös, nu var hon frisinnad, men det betydde bara, att hon hade »ömsat katekes». Skildringen af Betty saknar visserligen ej ett och annat kvickt drag, men man känner genast igen den vanliga schablonen till den degenererade kulturkvinnan, en schablon, som nu är så mycket begagnad, att den håller på att bli utnött. Och som typ för modern europeisk eller svensk kvinlighet är Betty i dubbelt afseende för mager.

När Hans Alienus sedermera under sin mirakulösa vandring genom flydda tider i Babylon blir fyra hustrurs lyckliga man, älskar han mest den yngsta, Ahirab, om hvilken han tror att hon icke har en tanke i sitt sköna hufvud. Det är för öfrigt fråga värdt, om vi kunna gifva hans känsla för Ahirab namnet kärlek. I Hans Alienus liksom i flera andra af v. Heidenstams böcker finner man väl kärleksäfventyr, men icke kärleken, sådan som poeter och svärmare tänka sig den, allra minst såsom den makt, hvilken gör hela världen till en »ny skapelse». Det är ganska egendomligt, att en sådan romantiker och en sådan lyrisk stämningsskald som v. Heidenstam ej har någon vidare vördnad för guden Eros. Det är han, som har sagt i sin senaste diktsamling:

De djupa känslornas orgelmusik

Först spelar, när kärleken söfts i ditt hjärta.

När Hans Alienus slutligen åter uppträder i nutiden, har han den oturen att genast få förnya bekantskapen med sitt eget århundrades afskräckande kvinnotyp. Till den ensliga nejd, där han under sekler hvilat sig efter sina äfventyr, kommer en dag som den förste budbäraren från det nittonde århundradet en gul postvagn. I den sitta en munk och två gamla engelskor i blå bahytter, hvardera hållande i handen en bok med kors på de svarta pärmarna. Som den ena hästen störtat framför postvagnen, låter Hans Alienus sin jättelike väpnare, som han fört med sig från det forna Assyrien, och som är van att göra allehanda sådana tjänster, draga den. Hans Alienus kör till ett kloster och skrämmer assyriern med att han där skall skriva in honom som novis och tvinga honom att aflägga kyskhetslöfte. Assyriern vägrar, men då låter Hans Alienus honom kasta en blick in i postvagnen, och sedan han sett engelskorna, utbrister han: »I ett sådant århundrade kunna till och med centaureorna utan saknad gå i kloster!» — hvarpå han aflägger löftet.

Nu är det ju egentligen en smaksak, om man finner den europeiska kulturkvinnan antipatisk och föredrar österländskan eller den

fortida assyriskan med den vackra låga pannan, som icke gömmer några tankar. I ett fall kan dock denna smak möjligen medföra en olägenhet: den skald, som ur sin skildring af lifvet alldeles utelämnar den individuelt utvecklade nutidskvinnan, kan aldrig bli sin samtids diktare på samma sätt som Ibsen, Björnson och Lie blifvit det. En stor del af dessa skalders styrka ligger just däri, att de så ingående studerat den moderna kvinnan. De ha tydligen haft klart för sig att, vare sig hon är antipatisk eller sympatisk, i alla händelser bidrager hon i hög grad till tidens fysionomi — ja, är en *makt* i tiden.

Det är för öfrigt en egendomlighet hos de allra flesta af nyare svenska manliga författare, såväl realismens som romantikens, att de icke fått något fast grepp på nutidskvinnans skiftande väsen och därför icke heller ha kunnat skapa några kvinnliga gestalter, som *lefva* på samma sätt som de norska skaldernas hjältinnor, framför allt Ibsens och Lies. De flesta kvinnor svenskarna skildra äro blott ett stycke fägring, en situation, ett moment i mannens lif; sådana karaktersdrag, som betingas å ena sidan af tidsutvecklingen, å den andra af den andliga individualiteten, saknas nästan alldeles, och därför blir det ingen bild, som etsar sig fast i läsarens sinne. Den svenska kvinnan från de sista decennierna har blifvit tecknad nästan endast af de kvinnliga författarinnorna och äfven af dem fragmentariskt och osäkert eller alltför torrt, som af fru Lefffer. Och om vi tänka speciellt på 90-talets svenska kvinna, hvar lefver hon? Icke på scenen och icke i romanen. Icke är väl heller »Gurli» en representant, som vi kunna godkänna, och fröken Saga i »Lejonets unge» är verkligen allt för mycket ett »framtidens» barn.

En litteratur, som är så populär som den romantiska, har naturligtvis ett stort inflytande, och som dess inverkan i hög grad förstärkts af fröken Ellen Keys uppträdande i kvinnofrågan, är opinionen nu för tillfället sådan, att aktningen för den utvecklade kvinnan, särskildt för den ensamma och arbetande, är i sjunkande. Detta märkes på en mängd tecken, icke minst på litterära alster af det efemära slaget, såsom nybörjare-noveller och tidningsskisser, dessa lätta farkoster, som utan vidare låta sina segel fyllas af den vind, som blåser för dagen. Den lydaktighet, med hvilken särskildt författarinnor af det ej öfverlägsna slaget genast lystrat till den nya parollen och i sina berättelser infört kärleksträngtande och i sin ensamhet sörjande kvinnor, är verkligen rörande. Kvinnan-turturdufvan, i synnerhet när hon ej längre är i sin första ungdom, var for-

dom ett af de bästa komedisubjekten; det är verkfligen fara värdt att denna typ snart blir framälskad i verkligheten, och då får den blifvande komediförfattaren, som vi längta efter och som väl någon gång skall komma, ett fett byte, mycket fetare än emancipationsdamerna, hvilka man för längesen tagit den komiska musten ur.

III.

Den författare, som för kvinnovärlden i främsta rummet förmedlar de moderna åskådningarna, är Ellen Key. Ehuru fordom af många ansedd för kvinnosakskvinna, har hon dock troligen i grund och botten aldrig hyst samma uppfattning som denna saks förkämpar, därtill har hon alltid för mycket hållit på känsla och mystik. Om det således vore orättvist att säga, att hon lånat sitt kvinnoideal från den nya romantiken, så står det dock fast, att hon på senare tiden allt starkare betonat just de sidor af kvinnans väsen, som romantiken framhåller. Det är kvinnans behof af att älska och äfven hennes uppgift att behaga, som hon numera ständigt återkommer till. Till skönhetskulten ansluter hon sig ifrigare än någon, och den rådande dyrkan af snillet och talangen är också för henne i hög grad kännetecknande.

Ellen Key åtnjuter med rätta ett högt anseende både som föreläserska och essayförfattarinna. I båda fallen intar hon obestridd första platsen bland nutida svenska kvinnor och detta icke blott på grund af det intressanta innehållet i sina föredrag och artiklar, utan lika mycket, om icke ännu mer, genom sin framställningskonst. Hennes stil utmärker sig för en egendomlig både bredd och smidighet. Orden välla fram, skenbarligen utan minsta ansträngning, i breda, mäktiga vågor, komma från ett, som det tyckes, outtömligt inre förråd. Det ligger ett behag i denna rikedom och i denna brist på ansträngning som gör, att man förlåter henne att det ibland blir något för mycket ord, så mycket mer som hon har en egendomlig förmåga att uppleta vändningar och fraser, som i rent språkligt afseende framkalla smekande tongångar. Dessutom har hon ett sätt att lägga in en så intensiv öfvertygelse i hvad hon säger, att hon mången gång liksom hypnotiserar sina åhörare eller läsare till att tycka, att en motsatt tankegång till hennes är rent af omöjlig. Det är som om hon gjorde det till en samvets sak för en och hvar att tro, att allt förhåller sig så som hon framställer det.

Hon har en stil som kan både bevisa och öfvertyga, smeka och håna, sucka och gråta, lyfta sig i ekstas och falla ned i tillbedjande beundran; den kan nästan allt denna stil, blott icke det enda — att *le*. Den tar med en viss tyngd på allting, och detta tillika med författarinnans patetiska anläggning gör kanske att vissa satsar i hennes framställning få en pondus, som de icke skulle ha fått under en lättare penna. Fast hon visst icke är utan humor, kan hon dock aldrig framställa en öfverdrift, en paradox med det halfva leende eller den glimt af skalkaktighet, som gör att man förstår, att det *är* en paradox. Hon tycks alltid vara allvarlig och blir alltid tagen på allvar. Allt detta gör att hon predikar mången gång, då en annan skulle kåsera, men väcker just därigenom så mycket större entusiasm hos sina vänner, så mycket större anstöt hos sina motståndare.

Hennes stora inflytande bland kvinnorna beror för öfrigt icke blott på hennes talang utan ock på hennes säregna ställning som den oförtröttade kämpen för känslans och innerlighetens rätt på alla områden. Denna roll måste ju helt naturligt och med rätta tilltala kvinnan. Själf har jag — intill de senaste åren — känt mig glad öfver att det inom kvinnovärlden fanns en kraft, som bildade en så stark motvikt till torr förståndsmässighet, stel konventionalism och all sorts intellektuelt maskinväsende; men numer är dels förståndsmässigheten icke längre den mest hotande faran, och dels har hennes egen tendens alltmer slagit öfver till ytterligheter. Dessa äro så mycket mer betänkliga, som det, trots allt tal om kulturkvinnans oförmåga att älska, i själfva verket finnes en stor kategori af kvinnor, som ha svårt att finna användning för sitt *öfverflöd* af känsla. De söka tillfredsställa den på allehanda mer eller mindre osunda sätt: svärmeri för någon berömd artist, sentimentala vänskapsförbindelser eller dylikt. För dessa är det vanskligaste problemet, det som hela deras lifs välfärd beror af, detta: om de skola kunna behärska eller få ett sundt aflopp för sina känslor. Många lida andligen skeppsbrott därför att de icke kunnat lösa det problemet. Vanligtvis finnes det blott två medel, hvarigenom de kunna vinna jämvikt: religiös öfvertygelse och ett arbete, som tillvunnit sig deras fulla intresse.

Dessa känsliga kvinnor fångas ofta på ett alldeles särskildt sätt af Ellen Key. De längta efter något varmt, och intensiv värme kommer dem till mötes i hennes tal och i hennes skrifter, de beundra också den intellektuella öfverlägsenheten, de tjasas af hennes tal om

idealitet, och snart svärma de för hennes ideal, men ofta utan att veta hvad dessa innebära.

Men har nu Ellen Key riktigt besinnat, hvilket ansvar som medföljer en makt sådan som hennes, särskildt öfver den nu skildrade kategorien af kvinnor? Inser hon hur nödvändigt det är att deras hungriga känslor få en näring, som de kunna lefva af, och hur farligt det är, om de blifva ännu mer uppdrifna och upphetsade för att sedan lika fullt kastas tillbaka i den tärande hungern?

Fröken Key och hennes »förkunnelse» är svår att bedöma och blir ofta mycket olika bedömd af det skäl, att hon i sig upptagit stora motsatser, som icke ha blifvit sammansmälta med hvarandra, utan liksom draga åt hvar sitt håll. För två år sedan tog hon alla konservativa manliga hjärtan med storm, då hon talade om kvinnans bestämelse på ett sätt, som för dem frammanade den härliga bilden af hustrur, som försakande alla själfständiga intressen skulle helt och hållet gå upp i man och barn. Ellen Key menade nog icke på detta sätt, men de goda herrarna fattade det så — det passade så bra i stycke med denna hushållsskolornas tid — och voro förtjusta åt den hemfrid och det djupa lugn hon förebådade.

Och så kommer nu i våras en artikel i Ibsen-festskriften, som har till titel: »Torpedon under arken». Och torpedon, som skall spränga i luften nu bestående sed och skick, särskildt inom äktenskapet, det är kvinnan, den goda svenska maken och husmodern! Då talade hon om att kvinnan icke kunde finna någon lycka annat än som uppgående i en annan; *nu*, i det beryktade talet till Ibsen, betonar hon nästan uteslutande kvinnans själfhäfdelse. Ibland talar hon som en revolutionär, hvilken ej vill lämna kvar sten på sten af alla nuvarande samhällsinrättningar; ibland talar hon varma och rörande ord om poesien af de gamla trygga hemsederna och uttrycker en kärlek till dem, som tydligen är djupt personlig.

I hennes åsikter om äktenskapet framträda dessa oförenliga kontraster på ett särdeles betecknande sätt. Hon har ofta framhållit att äktenskapet bör helt och hållet grundas på och sammanhållas genom kärlek, och att om denna icke finnes, är äktenskapet icke längre sedligt. Däraf synes ju då följa, att en samvetsgrann idealist bör upplösa ett dylikt äktenskap. Men kärleken, såsom hon skildrar den, är egentligen erotisk lidelse, och att den lätt kan förflyktigas, lär oss erfarenheten tyvärr tillräckligt. Isynnerhet måste detta blifva fallet med vår tids människor, som äro så nervösa och

så styrda af växlande stämningar. Mången gång skulle de ju på grund af tillfälliga slitningar kunna inbilla sig, att deras kärlek vore död, då den i själfva verket blott slumrade, och så komma därhän, att de ansåge sitt äktenskap osedligt. Om man på allvar tillämpar den satsen, att den erotiska känslan ensamt bestämmer äktenskapets sedlighet, är det svårt att förstå hur man kan komma från konsekvensen: täta skilsmässor och ingående af nya giftermål.

Hur skulle nu under dessa förhållanden kunna bevaras den trygghet och djupa ro, som var de gamla hemmens ovärderliga behag och som var så ytterst välgörande för barnen? Ellen Key har icke skrivit något vackrare än de sidor i skriften »Kvinnopsykologi och kvinnlig logik», som handla om forna tiders mödrar, dessa äkta modersnaturer med »deras djupa ro i sin egen naturs fullhet, deras snabba, lyckliga hand för att ordna och ställa till rätta; deras breda, omhuldande godhet, deras rika kraft, hvilken räcker till för allt och alla, för glädjen som arbetet, för allvaret som ömheten! När barnet håller denna mors hand, vågar det allt; vid hennes loford känner gossen sig som karl.» Men skulle nu sådana moderliga naturer kunna trifvas under nyss skildrade, ombytliga äktenskapsförhållanden? Dessa forna tiders mödrar satte nog aldrig i fråga, om de älskade sin man på det rätta sättet eller ej; de visste, att de voro på en plats, *där Gud hade ställt dem för lifvet* — äljes skulle de ej ha haft denna ljufliga trygghet, som gjorde hemmet för barnen till ett paradiset.

I bjärtaste kontrast till denna gammaldags hemanda stå de inflytelser, som barnet skulle utsättas för genom föräldrarnas skilsmässa och omgifte. Barnet behöfver ju framför allt kontinuitet, det lider mycket af att byta om skola; hvad skall det då icke lida af att få en ny far eller ny mor? Skall barnet tala om sin »nya» pappa eller sin »nya» mamma eller om sin »riktiga mammas man» och sin »riktiga pappas fru», och hur skall det öfver hufvud taget förhålla sig till alla dessa konstiga föräldrar? Från det upplösta hemmet utgå för öfrigt åt alla håll splittrande och upplösande inflytelser, hvilka inverka på tjänarna, på de fattiga, som brukat få hjälp af familjen, på umgängesvännerna, af hvilka kanske många, själfva hemlösa, i detta hem hade sin vederkvickelse och tröst. Öfver hela denna krets måste utbreda sig en känsla af osäkerhet, ett intryck af alla mänskliga förhållandens löslighet.

Åsikten om äktenskapet såsom grundadt på erotik allena är naturligtvis alldeles oförenlig med den plats familjen har i vårt

nuvarande samhälle, såsom den primära enheten, cellen i organismen. Men härpå svarar förmodligen Ellen Key, att detta har ingen betydelse för henne, då hon tänker sig ett annat samhälle — det socialistiska. Det vore väl om Ellen Key någon gång ville utförligare framställa sin uppfattning af hemmet, sådant det kommer att gestalta sig under socialismen. Det finnes ju inom socialismen så många olika skolor och förmodligen lika många skilda uppfattningar af familjen. I allmänhet får man ju det intrycket äfven af Ellen Keys få antydningar, att det är fara värdt, att det enskilda hemmets individuella prägel komme att utplånas af socialismens »kollektiva arbetsordningar» på alla områden. Ett klargörande är därför påkalladt, så mycket mer som Ellen Key flere gånger ifrigt uppmanat kvinnorna att arbeta för socialismen; det är icke för mycket om de begära att få tydligt besked om huru den framtidsbild af hem är beskaffad, som man bjuder dem att verka för.

En tendens, som synes vara gemensam för Ellen Key och de radikalaste i kvinnofrågan*) går ut på att i hög grad minska mannens makt och inflytande i hemmet och däremot öka hustruns. Naturligtvis måste det vara ett önskemål att allt i lag och sed, som innebär eller kan innebära ett förtryck å mannens sida gent emot hustrun, måtte försvinna, men kan man icke i sträfvet att häfva kvinnans maktställning gå så långt, att man till sist drifver mannen ut ur hemmet? En äkta manlig natur lär nämligen icke trifvas i en sfär, där han egentligen icke har något att säga. Man glömmes också härvid, att ett af de band som hålla man och kvinna tillsammans är hans behof att beskydda och hennes att bli skyddad. Den mest vidtgående konsekvens af denna riktning blir kanske den som man finner i »Lejonets unge» och i Grant Allens bok »Hon vågade det», där det framhålles som förnedrande för kvinnan att försörjas af mannen, och där idealet tycks vara: intet gemensamt hem alls.

Den sistnämnda uppfattningen kan ej vara Ellen Keys,**) och

*) Se t. ex. den finska broschyren: »Till Ellen Key. Kvinnofrågans prima principia».

***) Detta nedskrefs på försommaren, innan jag hade sett den teckning af författarinnan till »Lejonets unge», som Ellen Key skrifvit i tidningen »Idun». Den sympati för detta i mitt tycke vedervärdiga, fast talangfulla dekadansalster, som E. K. där uttalar, måste förvåna och bedröfva alla som ännu hålla på hemmets helgd. Att en tidning, som gjort till sin uppgift att verka för hemmet, utan någon protest från redaktionens sida infört denna artikel, vittnar bättre än något annat om den otroliga begreppsförvirring, som i dylika fall för närvarande gör sig gällande.

jag har dragit fram den endast för att erinra om hvilket kaos och hvilka ytterlighetstendenser som göra sig gällande i äktenskapsfrågan, och att det därför är skäl att besinna åt hvilket håll det ena eller andra yrkandet kan leda.

IV.

Roten till de många motsägelser, som man finner i Ellen Keys olika uttalanden, har i det ofvanstående visat sig vara hennes pietetfulla, romantiska kärlek till det gamla och hennes revolutionära kärlek till det nya. Hon står med ena foten i realismen och med den andra i romantiken samt är på en gång ifrig anhängare till socialismen och till dess motsats, individualismen, hvars ytterligaste representant är Nietzsche.

Från realismen har hon behållit det aggressiva uppträdandet, något som icke annat än i undantagsfall utmärker romantikerna.

Hon däremot gör ständigt »revolt» mot *samhället* och mot *kristendomen*.

Hon föraktar samhället ur två synpunkter; dels därför att det för långsamt framgår på de demokratiska reformernas väg, hvilken hon anser förr eller senare måste leda till socialismen, dels därför att dess medlemmar äro så jämnstrukna, så »lagom», alltså därför att individualismen är så litet utvecklad.

På samma sätt angriper hon kristendomen från de mest olika och egendomliga synpunkter. Hon stänger in de kristna emellan ett ganska fatalt antingen — eller. *Antingen* följa de bokstafligen sådana Kristi bud, som att gifva bort till de fattiga allt hvad man äger, och att, när man blir slagen på den ena kinden, vända den andra till, o. s. v. — och då blifva de sanna kristna, men omöjliga och orimliga som samhällsmedlemmar, *eller* också kalla de sig för kristna, men kompromissa i fråga om dylika bud — och då äro de halfva eller falska kristna, hvilkas karaktär förstöres af oförenligheten mellan ideal och lif. Och härigenom vållas moralisk slapphet.

Men hvad säger Ellen Key själf om socialismen, när hon dock måste medgifva, att dess anhängare icke kunna hoppas att fullständigt nå sitt ideal? Jo: »man måste sikta åt himlen för att nå skogsbyret». Om det finnes kristna, som trots Jesu bud förnöta sitt lif i njutning och vällust, så finnes det också människor med demokratiska eller rent af socialistiska tendenser, som utan ruese göra sig glada dagar. Absolut fasthållande af idealet lär man väl aldrig

få skåda i något läger, och socialismen tycks befinna sig i samma kasus som kristendomen: att vara ett ideal som ej kan förverkligas.

När man följer Ellen Keys anklagelser mot kristendomen, blir man alldeles yr i hufvudet. Å ena sidan anklagas de kristna på det bittraste för själfviskhet, för att de lefva i sus och dus, förgåtande sina fattiga bröder, men å andra sidan får man veta, att »nu har osjälfviskhetens kraft vuxit sig så stark, att den kan lefva utan en positiv religions stöd.» *) Det är kristendomen som har utträttat detta, men dess mission är fylld — nu kan den gå. Men då måste man fråga sig: huru har en så kraftig verkan kunnat åstadkommas genom å ena sidan de falska kristnas själfviskhet och karaktärslöshet och å den andra de fromma kristnas oduglighet för lifvet? En annan gång får man del af socialisternas klagan, att den sanna kristna idealismen, där den verkligen finnes, motverkar den sociala reformen, därför att den »måste verka likgiltighet för alla slags ekonomiska frågor», men, mirabile dictu, »den katolske prästen är bättre förberedd än den lutherske att inse den sociala frågans samband med kristendomen». Hvarför manne? Jo, därför att »genom celibatet frigöres den förre lättare från timliga intressen» etc. **) Men det var ju den frigjordheten, som vi nyss hörde var ett fel? Vi se att ibland skadar kristendomen genom sin världslighet och ibland genom sin ovärldslighet, och skall man försöka hålla ihop, huru allt detta hänger tillsammans, går det alldeles rundt i ens hufvud.

Vid fördomsfri granskning skulle Ellen Key inse den enkla sanningen, att kristendomen alltid i stort sedt har verkat för förbrödring och människokärlek, men att den alltid har motarbetats af den mänskliga egoismen och världsligheten, vare sig nu denna varit till det yttre kristnad eller öppet hednisk. Ännu så länge kan man omöjligen påstå att fritänkarna gjort och göra *mera* för de vanlottade och lidande i samhället än de kristna.

För så vidt socialismen — af hvilken det ju finnes så många olika riktningar — syftar till nödens afhjälpan och införande af större ekonomisk jämlikhet, kunde man vänta, att det inom den kristna kyrkan skulle uppstå rörelser, som ställde sig vänligt till densamma. Så har ju också skett. Skulle Ellen Key icke känna till den »kristligt sociala» rörelsen i Tyskland, hvilken sattes i gång af *protestantiska präster* och som för närvarande följes med stor uppmärksamhet såväl i

*) Svensk Tidskrift 1894, Slutord.

**) »Socialism och individualism», Verdandis småskrifter, sid. 9.

Danmark som i Sverige? Skulle hon ej ha läst den *protestantiske* teologie studeranden Göhres bok: »Tre månader som fabriksarbetare»? Det är dessa mäns *kristliga* åskådning, som har drifvit dem att rent af agitera för en social reform, som har mycket släktttycke med socialismens; hvad ligger det då för mening i talet om att kristendomen, i synnerhet protestantismen, skulle alstra likgiltighet för allt reformarbete? Det faller af sig själf, att jag härvid icke velat påstå, att kyrkan i sin helhet skulle arbeta för sociala reformer, men hvad jag påstår är, att hon är nog rymlig för att sådana sträfvanden kunna rymmas inom henne och att kristendomen i våra dagar visar sin förmåga att med sig assimilera nya tankar som uppstå i tiden, något som tyder på att den icke lutar till sin undergång eller är så uttjänt som Ellen Key låter påskina.

Man kan godt förstå, att Ellen Key, liksom många andra, på grund af teoretiska svårigheter hindras att omfatta den kristna lifsåskådningen, men hvad man ej kan förstå är den *orättvisa*, med hvilken hon bedömer kristendomen som kulturmakt, och de själfmotsägelser och sofismer, hvartill hon därvid gör sig skyldig. Denna orättvisa mot kärlekens religion skulle hos en person med så altruistiska sträfvanden som fröken Key förefalla nästan oförklarlig, om man icke hade anledning antaga, att hon för närvarande behärskas mera af individualismen och öfvermänniskoteorier än af de altruistiska och socialistiska idealen.

Individualismen står också i den djupaste motsats till kristendomen, ty det högmod, som onekligen kännetecknar den, kan omöjligt förlikas med Jesu lära. Om Jesu person uttalar Ellen Key följande underliga, om en hög grad af öfverkultur vittnande omdöme: »En personlighet som Jesus, hos hvilken såväl hans tids som hans skaplynnens naturliga begränsning så klart framträder — — — en ensam och olärd mau, som stod utanför människolifvets högsta tillvarelsesätt, äktenskapet, utanför kulturens högsta yttringar, vetenskap, litteratur och konst, huru skulle han hafva kunnat visa oss det idealmänskliga, på något annat område än sitt eget?» *) Som vi se räknar hon det för en af Jesu ofullkomligheter att han icke var gift, och dock anser hon på tal om socialismen, att de katolska prästerna »genom celibatet lättare frigöras från timliga intressen»! Är det möjligt att Ellen Key, som dock är en djupt anlagd människa, icke i sitt innersta känner, att individualismen med dess snilleförgudning är en öfvergående intellektuell moderiktning, då det

*) Svensk Tidskrift 1894. Slutord.

däremot evigt står fast, att det största är det anspråklösaste, och att de sanningar, som vi behöfva för att kunna lefva, ofta finnas af enkla människor under enkla förhållanden, medan snillet i sin stolta gång går dem förbi?

Ellen Key borde snarare från sin sida sedt beundra den utomordentliga »genialitet», med hvilken evangeliernas författare gifvit sin hjälte denna prägel af enkelhet, som på samma gång är allmän-mänsklighet, ty det är svårt att komma ifrån den gammalmodiga, icke-Nietzsche'ska åsikten, att blott det enkla är det universella. Ve oss, om vår religion uppställt en Goethe som idealmänniskan! Männe berättelsen om hans lif skulle ha skänkt den fattige torparen och den olyckliga fiskare-änkan mycken tröst? Männe de skulle ha haft mycken uppbyggelse af hans verk, t. ex. af Faust eller Iphigenia!

I individualismens namn anklagar Ellen Key kristendomen för att den prisar andelig fattigdom, påbjuder häjdlös själfuppoffring, står i vägen för utveckling af vetenskap och konst, och för att den genom allt detta hindrar de begåfvade individernas utveckling. I motsats härtill är det hon förkunnar *själfhäfdelsen*, individualismens första bud, och ibland gör det så ensidigt som nu senast i Ibsen-talet. När hon slungar ut sådana ord, måtte hon endast tänka på begåfvade människor, som utaf trycket af samfundsmoralen hindras att utveckla alla sina snillegåfvor och talanger, alla sina mer eller mindre briljanta sidor. Eller också tror hon att alla män äro anakoreter och hvarje kvinna en S:t Elisabet af Thüringen. Men hon måtte icke alls tänka på att för herr A. och fru B. betyder den där själfhäfdelsen blott rättighet att utan hänsyn till andra skaffa sig högre räntor, mer champagne och grannare kläder, för att nu ej tala om ännu mindre oskyldiga fröjder.

Större delen af detta tal skulle mera ha varit på sin plats i en hyllning till Nietzsche än till Ibsen, ty denne har dock mången gång på det starkaste bekämpat den falska själfhäfdelsen — egoismen. Dock tviflar jag på att ens Nietzsche skulle funnit dessa uttalanden i sin anda, ty till hvem ställer *han* sitt tal om själfhäfdelse? Så vidt jag kan förstå endast till de *få*, till de *skapande*, till dem som äro i stånd att helt och hållet ur sin egen individualitet skapa fram en ny sedelag. Det är en lära som är alldeles för högaristokratisk för att predikas för Pål och Per. Ty om »pöbeln», »hjordmänniskorna» skulle själfhäfda sig ännu mer än de göra, skulle de ju förtrycka öfvermänniskorna och göra världen ännu

uslare och banalare än den är. Icke är det från Nietzsches ståndpunkt något eftersträfvansvärdt mål att få medelmåttor att svälla upp af hänförd jagkänsla. Och man må vara hur liberal och optimistisk som helst, så måste man dock medgifva, att det finnes människor med förbrytaranlag, hvilkas fria själfhäfdelse skulle betyda grofva brott, och det tröstar föga dem som bli offren för dessa, om brottslingarna fela på sitt »eget personliga» sätt. Männö icke efter Nietzsches mening den allmänna själfhäfdelsen skulle vara på sin plats först då när den stora majoriteten, de som han kallar »de öfverflödiga», de »mycket-för-många», hvilka icke duga till stamfäder för öfvermänniskan, dött ut? När man vill tala så rätt och slätt, utan alla inskränkingar om själfhäfdelse, borde man egentligen göra som vissa sekter, hvilka ibland utlysa möten, till hvilka endast »Guds barn» äga tillträde, d. v. s. man borde icke taga emot några andra än öfvermänniskor.

Själfhäfdelse i den mening, att man med mod och energi söker befrämja sin utveckling och att man, när ens innersta och säkraste instinkt därtill drifver, kan försumma mindre plikter för att lyda den största, och att man icke låter lifvet förtäras af en oändlighet små hänsyn, en *sådan* själfhäfdelse är berättigad och behöver förkunnas. Men så naket som den framställdes vid nyssnämnda tillfälle och i samband med det ytterst farliga talet om befrielse från skuldkänsla, blef den icke ens en half sanning, utan en af dessa osanningar som skada så mycket mer, därför att de innehålla några uns sanning.

V.

Gent emot kristendomen, hvilken framställes såsom lidandets religion, bruka de moderna åskådningarna ständigt framhålla *lyckan*, *glädjen*, såsom lifsidealet, såsom det högsta mänskliga tillståndet.

Men ser man noga efter, skall man finna, att detta ideal ej visar sig möjligt att realisera.

»Hans Alienus» är berättelsen om en man, som söker den omedelbara, oreflekterade glädjen men som aldrig finner den, och detta oakadt det står honom till buds sådana minst sagdt ovanliga resurser som att än flyttas tillbaka till det gamla Babylon, än göra bekantskap med Sardanapal och upplefva Ninives förstöring, än vara romersk kejsare och än — gud. Våra yngre diktare prisa i allmänhet på ett öfversvallande sätt sinnenas glädje, men i deras diktning känner man dock igen samma toner som klingat under

nästan alla tidsskiften: den tvåstämmiga sång, där den ena stämman sjunger njutningens berusande fröjd, under det den andra tolkar de kval, som följa njutningen i spåren; och hur det är, vill gärna den andra stämman öfverrösta den första, så att det slutintryck läsaren får ingalunda är ett af glädje.

Pessimismen är, trots allt lofprisande af glädjen, fortfarande ett tidens drag. Och när man i biografier får göra närmare bekantskaper med personer, som ägt den så kallade moderna åskådningen — såsom t. ex. bland samtida kvinnor Ernst Ahlgren och Sonja Kovalevsky — hur gripen blir man ej af det djupa svärmod, som blickar ut ur deras ansikten! Hvilken skillnad mellan dem å ena sidan och å den andra en Fredrika Bremer, en Sophie Adlersparre med deras ända in i ålderdomen bibehållna lifsglädje och arbetsglädje! Stärkande och uppmuntrande verkar minnet af de senare, nedslående och förlamande tanken på de förra.

Hvad Ellen Key beträffar, tyckes hennes begrepp om lycka ha trädt in i ett annat stadium. Lyckan utlofvas ej mer så bestämdt, hon är visserligen det högsta målet, men individen kan ej göra sig säker om att nå henne, han får älska henne platoniskt såsom mänsklighetens slutliga mål. Det är mycket betecknande att sedan Ellen Key i broschyren »Missbrukad kvinnokraft» användt all sin vältalighet till att öfvertyga kvinnorna därom, att de endast i kärleken kunna finna lycka och utveckling, förklarar hon strax därefter i skriften »Kvinnpsykologi och kvinnlig logik», att erotisk lycka kommer i framtiden ofta att bli ännu svårare att vinna än nu, och detta äfven om kvinnorna utveckla sig efter sitt innersta väsens lag.

I »Socialism och individualism» uppmanar hon ungdomen att lefva för höga ideal, men hon lofvar dem icke därför lycka, icke ens inre harmoni: det kan tvärtom hända att idealisten kommer därhän, att han har kvar endast »trasorna af det som en gång var hans innersta personlighet». Hvad har han då vunnit? Han har vunnit om icke den högsta fröjd, så det djupaste kval — ändå så att säga näst det bästa — han har utvecklat sig och blifvit en förnäm personlighet. Det tycks som om *förnämheten* allt mer och mer skulle få ersätta lyckan, hvilken trogen sin gamla välkända natur ständigt flyr undan.

Denna tankegång kan man till stor del härleda från Nietzsche. Hur mycken inverkan Ellen Key liksom för öfrigt flere af våra litterära personligheter på senare tider rönt af sistnämnde tänkare märks bäst på de numera ständigt förekommande uttrycken: »förnäm»,

»adelsfärd», »öfvermänniska», »pöbel», »hjordmänniska». Nietzsche är också en författare, som med sin ohyggliga intensitet och sin demoniskt skarpa psykologiska blick ej kan undgå att göra ett djupt intryck. Hans lära är en öfverdrift, som negerar en annan, i lifvet verkliggjord öfverdrift, hvilken för närvarande plågar många, nämligen demokratismens förflackande af individualiteterna. Men hans snillrika paradoxer äro icke sanningar af det slag som bestå för sig själfva, sådana där sanningar som äro smaklösa såsom vatten och bröd, men till hvilka människor alltid återkomma, sedan de kastats mellan de snillrika teoriernas starkt kryddade rätter, hvilka betinga hvarandra som gift och motgift.

Nietzsche prisar visserligen alltid glädjen och hånar dem som »predika döden», d. v. s. asketerna och de kristna. Så säger han t. ex.:

»Så länge människor hafva funnits till, har människan fröjdat sig för litet: det ensamt, mina bröder, är vår arfsynd.»

Men detta hindrar icke, att han för de utvalde, för de »skapande», som kunna frigöra sig från alla traditioner och sålunda utveckla sig till stamfäder för den kommande öfvermänniskan, bådär kval af djupaste slag, såsom i denna öfversättliga aforism:

»Geist ist das Leben, das selber in's Leben schneidet: an der eignen Qual mehrt es sich das eigne Wissen — wusstet ihr das schon?» och vidare:

»Andens lycka är denna: att vara smord och genom tårar invigd till offerdjur. Hafven I vetat det förut?»

Det som skall hålla modet uppe under kvalen är hoppet om öfvermänniskans framträdande.

»Fordom, när man blickade ut öfver fjärran haf, sade man: O Gud! Men nu har jag lärt eder att säga: O öfvermänniska!»

Längtan efter öfvermänniskan skall alltså tillfredsställa all oändlighets- och fullkomlighets-törst. Och med den har Nietzsche skänkt ateismen något som eljest blott tillhört religionerna: drömen, öfversvinneligheten, extasen.

»Zarathustras» lärjungar — icke öfvermänniskor i egentlig mening, ty sådana finnas icke ännu — framställas också såsom ägande ett slags lycka, nämligen känslan af sin höghet och förnämhet: de bygga sitt bo högt uppe i framtidens träd; som starka vindar lefva de högt öfver packet och pöbeln, de äro »grannar till örnarna, grannar till snön, grannar till solen.»

Nietzsche vill göra lifvet intensivt, än till eld, än till is, göra det antingen till djupaste kval eller till högsta lust, och taga bort alla de mellantillstånd af enformighet, tråkighet, andlig slöhet, som vanligen utfylla största delen af vår tid. Nu finnes det väl icke någon liflig och djup människa, som icke ibland känner ett vildt begär efter det intensiva och ett lika vildt hämndbegär mot tråkigheten; och häri ligger en af orsakerna till Nietzsches demoniska tjuvningskraft. Men såvida man skall hålla sig till människans nuvarande organisation, råkar Nietzsche härvid alldeles i strid med naturen, ty hon visste nog hvad hon gjorde, då hon blandade atmosferens syre med kväfve och spädde ut de starka lifsintrycken med slösande — och visserligen ibland *allt för* slösande, tycka vi! — satser af banalitet och enformighet. Man måste vänja sig vid lifvets enahanda, vid tråkigheten liksom vid luft och vatten, ty den är naturens femte element. Utan den skulle vi alla dö af feber!

Nietzsches lära om öfvermänniskan är också evolutionsläran omsatt i feber. Ej längre den som naturlag verkande utvecklingen, hvilken individen dels passivt följer med, dels underhjälpes genom lugnt arbete, utan en stormlöpning, där allt beror på att de som gå i spetsen anstränga sig till krampaktigt klättrande med blodiga händer på hvassa klippor och vilda språng öfver afgrunder. Vårt nuvarande arbetslif är också en feber, men ack, huru oskyldig jämförelsevis! Den har sitt säte i själens gröfre, mera mekaniska förmögenheter; hos öfvermänniskan är det den innersta af alla fina lifsfibrer som skälver af feber.

Det är krafvet på detta lif i skarpa kontraster, i ljus och slag-skugga, i hetta och köld, i kval och fröjd, i starka dygder och starka laster, som genomgår nästan allt hvad Ellen Key på senare tider skrifvit; man återfinner det i hennes tankar om äktenskapet och kvinnan likaväl som i hennes omdömen om skalder och konstnärer. Det är samma utförbarhet, samma omöjlighet för lifvet, samma »over Evne», som kommer oss att rysa vid Nietzsches satser.

Om man om någon lära kan säga: »den är icke för barn», så är det om hans. Det intensiva lifvet kan man, bör man icke taga sig själf, det kommer till den det är beskärft och blir för honom ett eldprof på lif och död. Men ve den som är svag och dock kastar sig in däri! Det är som att vilja gå på lina öfver Niagara, fast man aldrig blifvit tränad till lindansare. Men det skadar ej att en människa går under, tycker Zarathustra: »Jag älskar dem som gå under, därför att de vilja skapa utöfver sig själfva»,

säger han. Det är förnämt att gå under, det visar att man var för ädelt organiserad för denna världen, och å andra sidan ligger det något tarfligt i att kunna finna sig tillrätta här och blifva lycklig. Alls som alls är det en grym lära, en af de grymmaste och dystraste som någonsin förkunnats.

Idén om öfvermänniskan såsom offer för den andliga pöbelns förföljelse, denna pöbel, bland hvilka Nieltzsche anser de »goda och rättfärdiga» vara de farligaste, återkommer ofta hos Ellen Key, om genom ursprunglig likhet i tankegång eller genom direkt inverkan kunna vi icke afgöra. Hos henne yttrar sig dock ej idén om offerväsendet som grymhet utan som exstas och som svärmod. Hur äkta Nietzsche'sk, men hur dystert låter det icke, när hon i »Socialism och individualism» yttrar: »En personlighets nederlag äro ofta bättre vittnesbörd om att han är en öfvermänniska än hans segrar. Men dessa nederlag, hvilka ofta endast lämna oss kvar trasorna af det som var vår innersta personlighet, kunna bäras, när vi lärt att det gifves ett förband, som kan hindra oss att förblöda ur egna sår — det vi lägga omkring andras.» Ur de sista så rörande raderna om »förbandet» talar dock icke Nietzsche utan Ellen Key själf, kvinnan med det varma, medlidsamma hjärtat, som vi så väl känna igen. »Torpedo under arken» talar hon liksom i hänryckning om modet att »våga sin egen undergång» och »löpa sin egen fara». Om den kalkborgaren, som heter Sunda förnuftet, en gång kunde få audiens hos öfvermänniskorna, så skulle han säga dem, att man knappast kan begära, att människor, äfven högt utvecklade människor, skola hysa någon lust att gå under, icke ens om det vore på deras eget, ja på deras allra egnaste sätt; hellre än att drunkna på ett »djupt personligt» sätt fatta de flesta den räddande handen, fast den tyvärr enligt sakens natur måste vara en annans, en »främmande» hand.

Ellen Keys åsikt att utveckling är lidande lyste för öfrigt fram äfven i hennes beryktade skrifter i kvinnofrågan af år 1896, ty liksom med ett särskildt välbehag framhöll hon där hur hardt när omöjligt det är för de stora kvinliga begåfningarna att vinna lycka; hur de vända sig, ha de all utsikt för att bli olyckliga, vare sig de offra sin begåfning för kärleken eller kärleken för begåfningen eller söka dela sig mellan båda. I själfva verket skildrade hon de kvinliga »stjärnornas» öde så hjärtslitande, att alla medelmåttor bland kvinnorna måste först gråta medlidandets tårar och sedan slå sig för sitt bröst och tacka Gud, att han förskonat dem

för geni. I sin »Socialism och individualism» — som är skriven med en frihet från ensidighet och en moderation som man eljest under de senaste åren tyvärr har saknat i hennes författareskap — är hon nog ärlig att medgifva, att icke ens den genomförda socialismen torde medföra frihet från lidande. Ja, det hedrar hennes sanningskärlek när hon medgifver, att då den upprifvande, nervösa kampen för tillvaron bortfaller, kommer troligtvis icke blott glädjen utan också lidandet att kännas djupare. Men lidandena komma att bli förnämre, mer personliga. Om nu detta är en tröst för vanligt folk, lämna vi därhän. Obestriddigt är nog att det nuvarande arbetet ofta verkar som ett bedöfningsmedel, men det är också sant att det lämnar oss icke tid att utvecklas af vare sig lidandet eller glädjen.

Men nu kommer den afgörande frågan: om också efter generationers generationer och på grund af millioner ädla människors ansträngningar ett något större mått af lycka omsider kan beredas mänskligheten, en lycka, som dock alltid blir ganska oviss och relativ, är detta hopp någonting som helt tillfredsställer en människa, så att det kan bli motiv för hennes handlingar och uppoffringar? Har man icke brukat säga, att kristendomen är en mörk lära? Jo, själf har jag tänkt det mången gång, men jämförd med dessa »lyckoteorier» är den ljus. Kristendomen bereder visserligen på *yttre* försakerelser och lidanden, men den lofvar alltid *inre* frid och hotar icke med sönderslitenhet som slutet på allt; slutligen: den lofvar individen ett fortsatt lif efter döden, ett lif som väl alla moderna tänkare framställa som en fortsatt *utveckling*, ett utförande och ett idealiserande af det som i detta lifvet endast varit fragment och antydningar.

Men om glädjen, enligt min uppfattning, aldrig kan betraktas som lifvets *högsta goda*, borde dock de allvarliga och de religiösa lägga på hjärtat mer än de vanligen göra, att glädjen är ett *godt*, att den är uppfostrande lika väl som sorgen, och att man bör göra sig besvär och möda för att vinna den, hvilket mången gång lönar sig mer än sträfvan för det så kallade nyttiga. Nyligen såg jag i en tysk tidskrift en novell med titeln »Die Furcht vor der Freude». Denna fruktan finns verkligen hos många lugnvattensmänniskor, som till den grad älska jämvikten, att de sky allt som komma pulsarne att slå litet fortare, det må vara sorg eller glädje. Och en egenkap hos de pietistiskt fromma, hvilken i vårt land har verkat fränstötande på många och särskildt på ungdomen, är deras oförmåga att naivt och barnsligt hängifva sig åt stundens glädje. Säkert är

också, att en religionsförkunnelse, som i våra tider skall hafva makt öfver människor, får icke nöja sig med att hänvisa till ett kommande lifs fröjder, utan måste helt djärft förklara att religion är fröjd redan i detta lifvet.

VI.

Den sida af de moderna åskådningarna, som utan tvifvel är mest oroväckande är *relativiteten* i etiskt afseende eller den mer eller mindre öppet uttalade läran, att samvetet är något helt och hållet individuelt, och att när hvar och en följer sin natur, så är allt godt och väl. Man tycker sig märka hur opinionen, i vissa kretsar åtminstone, allt mer drifves därhän, att det anses som en tarflighet att tala om *rätta* och *orätta* handlingar, på sin höjd får det heta: *fult* eller *skönt* handlingssätt. Det är också tydligt, att den estetiska riktningen skall hata den inåtvändhet, den inre koncentration som de etiska konflikterna medföra; den älskar däremot den människa, som antingen af naivitet eller genom »hög kultur» kommit på det stadiet, där gränserna mellan hvad gemene man kallar rätt och orätt sammanflyta, bildande en högre enhet.

Det sätt, hvarpå Ellen Key i »Ord och bild» skildrat såväl Almqvist som Goethe visar, att en stor del af hennes beundran för dessa skalder beror på deras förmåga att ställa sig öfver denna sfer där de räta och släta sedebegreppen härska. Hon yttrar om Goethe: »I samma stund han erfarit, att ett arbete, ett lifsförhållande icke längre är produktivt, lämnar han dem, enkelt, som en mognad frukt faller från grenen. Han urskuldar sig lika litet genom att göra om det förflutna som det närvarande: han erkänner tacksamt hvad som varit och är utan ånger, när det upphör att vara till för honom — och det är framför allt denna egendomlighet, man — med rätt och med orätt — kallat Goethes egoism och köld. Han går fram till ett nytt, utan att genom grubbel på ett förflutet eller ett framdeles, störa detta närvarande nya. Också bevarar han sig härigenom alltid ung, alltid Goethe.» På ett annat ställe säger hon: »Gent emot dem, som bruka den gängse etiska mätstickan — så otillräcklig, när det gäller djup — vill man anföra ett ord om Goethe af en hans samtida: 'Vi böra afhålla oss från att mästra de stora andarne! Ty saknades ett enda drag i hvad de gjort, skulle vi tillika sakna allt det stora, vi hos dem beundra'.

I samma riktning gå många yttranden i artikeln om Almqvist. För att förklara hans förolyckande säger hon: »Den inre

musik som Almqvist säger sig ha varit behärskad af ända från barndomen, som arbetat sig fram såväl i hans lefnadsomständigheter som hans skrifter, var med ett ord helhetens melodi. För denna helhets mäktiga ton var det som hans väsens sköra glas brast i stycken.» Naturligtvis kan hon oakadt sin sympati ej gilla Almqvist som karaktär: »Det blef hans tragiska öde att genom sin historia gifva korrektivet till hvad hans idéer ägde af idealistisk ensidighet, särskildt genom den obetingade tron på instinkten som ofelbar inspiration, på subjektiviteten som enda rättsnorm». Men detta hindrar icke, att hon å la Nietzsche betraktar honom som en af dessa öfvermänniskor, hvilka gå under för att inviga nya tider, och hon anser honom som fatalistiskt förutbestämd till sin undergång, d. v. s. till de handlingar, som man ur etisk synpunkt fördömer. Hon blir vid omtalandet af detta hans sorgliga öde mera än någonsin mystisk och patetisk, »hans offerbestämmelse», säger hon, »är ett med hans väsens rot, är ursprungen ur det naturgrundens hemlighetsfulla djup, som han inom sig själf med fasa blickat ner i, innan han diktade Amorina».

Det är ju en kritikers uppgift att söka förstå den författare som han tecknar, liksom det ofta är skaldens uppgift att förklara och väcka vårt medlidande för olycksbarnet, den af samhället utstötte, men jag tror icke att många kritici skulle ha gjort ett så stort och högtidligt nummer af Almqvists ganska tarfliga förbrytelser mot den borgerliga lagen. De kunde ha beundrat hans författareskap lika mycket som Ellen Key, men de torde ej ha funnit hans förfalskningar m. m. så oerhördt intressanta, att de behöfde vara af ödet förutbestämda. Ligger det verkligen alldeles utom möjlighetens gräns, att en natur som han kunde hafva tuktat sin regellösa fantasi? Det är visserligen i viss mening sannt hvad Ellen Key säger, att »en sedlig dom blir icke rättvisa, när den mäter fantasimänniskan med den fantasilöses mått». Det är något som man bör komma ihåg, när man, särskildt i privatlivet, sitter till doms öfver sin nästa, men den satsen är både falsk och farlig, om den som maxim tillämpas af fantasimänniskan själf. Det står dock fast, att äfven en fantasimänniska kan uppfostra sig. Om hon vet, att det i hennes själ icke finnes en sådan sträng afbalkning mellan fantasiens och handlingens värld som hos andra, så bör detta för henne bli en maning att noggrannare än andra värna sin fantasi, så att däri icke inkommer sådant som öfverflyttadt till verkligheten skulle förorsaka olycka. Men om hon låter förleda sig att sätta relativitetens »hvar-

för icke?» framför förkastliga handlingar och så i fantasien liksom experimenterande leka med dem, då är hon förlorad. Nu är det ju alldeles tydligt, att Almqvist hade experimenterat med tankar på mord och stöld, häri låg naturligtvis hans skuld. Hans olycka kunde säkerligen ha förekommit, om han vant sig vid en självbehärskning, som icke i ringaste mån behöfde ha minskat hans storhet som skald.

Möjligen hängde hans brist på självbehärskning samman med hans lifsåskådning, denna »monism», denna konfliktfria sammangjutning af hednisk och kristlig åskådning, som enligt Ellen Key lär skall blifva framtidens världsåskådning; männe den icke också hänger ihop med att han hade, som hans biograf säger, då han icke kunde förlika sig med kristendomens kraf omdanat begreppen om Gud och Kristus efter sina behof?

Det var med anledning af Goethe som Ellen Key citerade de nyss anförda orden om att man icke borde önska bort ett enda drag från de store människans lif. Finnes det dock icke ett drag i Goethes lif som äfven Ellen Key skulle vilja ha ändradt? Hon som icke kan se det allmänt-mänskliga idealet i Kristus bland annat därför att han stod utanför äktenskapet, »människolifvets högsta tillvarelsesätt», hur måste hon då icke också beklaga, att Goethe icke kunde realisera äktenskapet på ett honom värdigt sätt. Hellre hade vi kunnat äga några kärleksdikter mindre från hans hand för att i stället i historien ha fått den strålande bilden af en Goethe lefvande i ett hem, som stod lika högt öfver andra hem som hans snille höjde honom själf öfver andra människor. Detta, att Goethe icke kunde realisera äktenskapet, måste från Ellen Keys synpunkt sedt, alltid stå kvar som en skugga, ett tvifvel — antingen på Goethe eller på äktenskapets idé, hur man tar det. Och kan man alldeles förneka, att det var hans föregående »hjärteslöseri» — för att begagna ett uttryck af »Robinson» — som gjorde att han i detta afseende stannade så djupt, djupt under idealet?

Nej, denna åsikt att det finns människolif, där intet drag behöfver ändras, ingen handling bör ångras, kan icke tillämpas ens på de största andarna, ännu mindre på de hvardagligare, men den har visserligen alla förutsättningar för att bli populär hos de senare, ty den besparar dem någonting som de alltid funnit afskräckande mödosamt och besvärligt: den etiska ansträngningen, kampen att omdana karaktären i enlighet med samvetets bud.

Det är som estetiker och individualist Ellen Key omfattar denna tro på den moraliska relativiteten; som enskild människa i det praktiska lifvet kan hon icke göra det, och hon kan icke heller göra det, när hon talar som nitälskare för sociala reformer. Också visar sig aldrig den inre konflikten och oförenligheten mellan hennes individualistiska och socialistiska åsikter skarpare än på detta område. I den ofta nämnda skriften »Socialism och individualism» säger hon, att den nuvarande ungdomsgenerationen i Sverige och Norge är delvis gripen af reaktionens ande och ej äger samma tro på framåtskridandet som 1880-talets ungdom. När hon sedan undersöker orsakerna till detta beklagliga förhållande, fäller hon det träffande yttrandet: *Relativitetens lifssyn har slappat handlingsenergien redan innan tiden kommit att handla*.*) Men när hon inser detta, hvarför då själf vid andra tillfällen arbeta så ifrigt på att göra samma relativitet gällande? Hon talar i detta sammanhang också med en viss afund om den engelska ungdomen, som så nitiskt och entusiastiskt med föreläsningskurser och på andra sätt arbetar för sociala uppgifter, särskildt på att förbättra den olyckliga »East-End»-befolkningens villkor, och hon prisar dessa unga för att de arbeta med »det allvar, den helhet, hvilka utmärka den engelska nationen i allt hvad för den blifvit samvetsfråga».

Ja, detta har sina skäl. Det engelska folket har gjort sig känt för mycken mammonstjänst och mycken konventionalism, men det har alltid varit välsignadt med allvarliga profeter, hvars samvetsuppskakande tal icke lämnat nationen någon lugn sömn i relativitet, vare sig nu denna varit mondän eller estetisk. Hur ljungade icke Carlyle, *individualisten*, mot all moralisk slapphet, hur skref han icke arbetsbudet och ärlighetsbudet med eldskrift in i folkets själ! Och hur tidigt såg han icke och lyste i bann den nya form af slafveri, som är industrialismens skamfläck! I våra dagar har han fått en efterföljare i Ruskin, som, fastän *estetiker*, också är den absoluta pliktens tolk, och hvilken, som vi ju veta, utöfvar ett oerhördt inflytande öfver nutidens England. Låt oss icke heller glömma, att den engelska skönlitteraturen alltid har haft författare, som antingen de varit kristna eller icke användt hela sin talang till att inskräpa de etiska lagarnas orygglighet och visat, huru de i smått som stort verka logiskt och konsekvent liksom naturlagarna. Hvarifrån ha impulserna utgått till det uppoffrande sociala räddningsarbete, som nu pågår i England? Från litteraturens män och kvinnor, hvilka genom sina

*) Kursiveradt af oss.

böcker äfven för oss gjort detta olyckliga East-End så lefvande, som om vi hade sett det inför våra ögon. Sådana profeter och en sådan skönlitteratur ger ett folk samvetsuppfosttran och ger ungdomen handlingskraft.

Om man allvarligt vill framåtskridande, måste man vilja en stark viljeuppfosttran och en sedlig måttstock, som icke skiftar med hvarje individs natur eller godtycke. Den slutsatsen är nämligen omöjlig att komma ifrån, att om mina plikter i de *enskilda* förhållandena äro så beroende på individuell uppfattning, så måste de också vara det i de *sociala*. Om jag icke anser att det utvecklar mig individuellt, att arbeta för en bättre samhällsordning, hvarför i all världen skulle jag då göra det? För mig är det mer utvecklande att härska öfver andra, kanske till och med att förtrycka dem, min individualitet som är en »herre»-natur, är så omfattande, att den därförutan icke får sin naturbestämda utveckling. Relativiteten och individualismen stå svarslösa inför en Napoleons maktkraf, hvilket för honom är ett individuellt lyckokraf.

Har det manne någonsin funnits ett folk, som hyllat etisk relativitet och som icke stått midt i förfallets nedåtgående kurva? Var antiken manne alldeles relativ? Åtminstone icke romarne, de hade ju under blomstringstiden de mest absoluta bud om laglydnad och fosterlandskärlek.

Jag, som icke är någon filosof, kan naturligtvis icke bjuda till att *vederlägga* denna åsikt om moralens relativitet, ty hvad jag kunde säga skulle förefalla åsiktens motståndare allt för matt och dess anhängare såsom idel kalkborgerligt småsinne. Men så mycket vet jag, att om jag icke trodde på något etiskt imperativ, skulle jag känna samma fasa som resande säga sig hafva erfarit i tropiska länder, när jorden börjar skälfva och skaka under dem. En gungande och böljande jord! På den lönar det sig hvarken att så, plantera eller bygga; man sträcker armarna ifrån sig, lägger sig stilla och väntar döden.

Relativiteten kan försvaras med den satsen, som ej kan förnekas, att också de sedliga begreppen ändras med tiden. Men hur långsamt går ej denna förändring! Det är också sannt att skär och öar i en skärgård höjas eller sänkas med tiden, och att därför ett och annat sjömärke måste flyttas, men hvad skulle man säga om den som plötsligt ryckte bort alla sjömärken under förvändning, att de voro utplacerade efter en föråldrad karta? Många skeppsbrott finge han på sitt samvete!

Relativiteten blir i sin tillämpning en fiende till friheten, d. v. s. till friheten från det konventionellas tryck, ty frihet från det konventionella kan åstadkommas endast genom fastheten i det sedliga. Och tvärtom: löslighet i det etiska kommer att tvinga alla som hålla på sedlighet att förskansa sig bakom konventionalismens murar. Detta är *ett* af de många skäl som mana särskildt kvinnorna att kämpa emot det etiska nivellerandet; dem skulle den kosta deras nyförvärfvade frihet.

* * *

Äfven i fråga om *uppföstran* tycks Ellen Key gifva plats åt relativiteten. I en artikel om »Patriotism och läseböcker» i tredje häftet af »Ord och bild», 1898, kritiserar hon på ett träffande sätt, fast kanske i allt för öfvermodig ton, den nya upplagan af »Folkskolans läsebok». Sedan hon uttalat sitt förakt för åtskilliga däri förekommande sedelärande fabler och berättelser, utdömer hon också den bekanta anekdoten från Georg Washingtons barndom, där det berättas hur han frimodigt bekände för sin fader, att han huggit ner dennes älsklingsträd. Därom faller hon detta yttrande: »Hvad berättelsen om Washington och yxan angår, så veta de flesta gossar, att när *de* bekänt något okynne, hafva följderna blifvit helt andra; de undvika således, på goda grunder, att välja Washington till sitt ideal.» Och hon slår sedan ihop de öfriga sedelärande berättelserna med denna anekdot och affärdar dem alla med det gemensamma betyget: »dylik enfaldig lefnadsvishet». Hvad skall nu detta betyda? Äro nutidens fäder verkligen så hårda, att de därigenom förverkat sin rätt att fordra, att deras gossar säga dem sanningen? Eller skall icke längre sanningsenlighet för barnen framhållas som en absolut plikt, för hvilken de äfven måste *våga* något? Denna nonchalanta behandling af den högheliga sanningen, i hvars namn man annars löper till storms t. ex. mot kristendomsundervisningen, förefaller mig högst öfverraskande.

* * *

En framstående författare, som icke tycks hylla den moderna relativiteten, är Gustaf af Geijerstam. I hans senare böcker förekommer en ständig undran, hvarför människor så ofta »gå vilse» i lifvet, och när man begagnar detta uttryck tyckes det ju innebära, att en väg leder rätt och en annan orätt. Utmärkande för honom är att han fortfarande är realist, och att hans utveckling har gått

i fortlöpande riktning. Ögonblickets litterära smak följer han endast så tillvida som han utsmyckar sina berättelser med ett eller annat mystiskt drag, som egentligen icke synes nödvändigt. Det är tydligt, att det är lifvet själf som han har lefvat med allvar, hvilket har fört honom från det skeptiska famlandet till vissa fasta etiska grundsanningar. Så har han i »Kampen om kärlek» skildrat ångern — denna äljes af de moderna som svaghet fördömda känsla — med ett fint framhållande af det ljufva som kan ligga i den, just därför att den på samma gång är en förnyelse. »Jag vet», säger i berättelsen »Gamla bref» en man, som djupt ångrar sin köld mot sin afidna hustru, »att det gamla är förgånget, och att allting skall för mig blifva nytt.» Och i en annan berättelse, »Det gula huset», förekommer en äkta man, som låtit inleda sig i en kärleksförbindelse med en främmande kvinna, och som sedan han vaknat upp ur sin förvillelse beskriver sin sinnesstämning: »Alla teorier om kärlekens oberäknelighet och kärlekens rätt försvunno ur min själ, och jag förstod, att här hade de ingenting att säga. För mig voro de nu endast tomma fraser, hvilka icke förmådde bemantra den sanningen, att jag dragit förbannelsen öfver mitt eget lif.»

Geijerstam tyckes tro på en fatalistisk makt, hvilken ytterst bär ansvaret för allt, och hvilken han kallar »lifvet». Han talar om att »lifvet har gifvit», »lifvet har krossat», »lifvets andakt», o. s. v. Så värduadsfullt talar han ofta om »lifvet», att om ordet »Gud» sattes i stället, skulle andemeningen föga förändras.

VII.

Ett uttryck som Ellen Key ständigt begagnar är »ny religion». Än talar hon om den nya »lycksalighetens religion», som en gång skall skänkas mänskligheten, icke af idealmänniskan, utan af idealmannen och idealkvinnan, förenade i äktenskap. Än talar hon om den religion »hvars anhängare vallfärda till Weimar», än om den religion som är Ibsens. Men det ordet »ny religion» är ett, som man icke så lätt borde låta halka öfver läpparna, ty att stifta nya religioner är sannerligen ingen lätt sak.

I, de nya religionernas apostlar, hvar han I symbolerna, hvilka tända hjärtat hos ung och gammal, hög och låg, tolkande det osägbara, det för förståndet oåtkomliga? Hvar finnes den nya religionens förstlingsförsamling, den lilla skara, som, brinnande i andan och strålande af inre glädje, för ett lif så mycket högre än den omgifvande hopens, att den nya religionen endast därigenom betygar sig som

sanning? Om allt detta saknas, om de som anses vara den nya religionens bekännare icke ens åt sig kunnat förvärfva det som är en religions första gåfva — frid — då återstår ju af religion intet annat än ett par satsar, ett par dogmer, men icke är *det* religion! Och därför måste vi tills vidare anse detta talet om en ny religion som en *fras*. Hvarför icke säga i stället: »vi behöfva ingen religion»?

Men saken är den, att när man en gång proklamerat känslan som stormakt, är det svårt att hålla religionen ute. När känslan försökt sig i den ena lifssfären efter den andra men icke funnit mättnad, börjar hon ropa på oändligheten. Då försöker man att låta en eller annan af dessa lifssfärer förstoras och svälla ut för att se, om den ej skall kunna mätta evighetskrafvet. Och så använder man epitetet »heligt» om allt möjligt, om friheten, om kärleken, om konsten. Särskildt har Ellen Key försökt att förstora det erotiska lifvet för att göra det till något så djupt och så högt, att det skulle kunna rymma alla dessa religiösa känslor, om hvilka hon så ofta talar, men som hon aldrig vill rikta på det som verkligen är religion. När hon i Ibsentalet fällde sitt bekanta yttrande om »det rike, hvars sol nu dalar», kan hon väl icke gärna ha menat något annat, än att det som man i vanlig mening kallar religiöst lif skulle vara på väg att försvinna ur världen. Men i så fall har hon, synes det mig, grundligt misstagit sig på tidens tecken.

Till mänsklighetens många misräkningar har ju i detta århundrade kommit den stora misräkningen i afseende på vetenskapen. Den har icke gjort jorden mycket drägligare, men den har undanskymt himmelens stjärnor, och den har med sin analys förstört mångt lifsintryck, som förut var fullt och skönt. Hvarom vittnar uppståndet af sådana rörelser som teosofien och spiritismen om icke därom, att nutidsmänniskan åter längtar efter mystik i världsförklaringen? Och betecknande är det, att teosofien med sina komplicerade dogmer samlat omkring sig många, som förut voro för rationalistiska för att omfatta den kristna lifsåskådningen. I Frankrike, som väl är skepticisms land om något, har ju sedan flera år tillbaka äfven inom litteraturen visat sig en stark tendens till religion, och till och med en så raffineradt modern kritiker som Jules Lemaitre talar nu mera med intresse och aktning om religiösa frågor och personligheter. I England har Benjamin Kidd i sitt uppseendeväckande arbete »Den sociala utvecklingen» framhållit religionens stora bety-

delse för samhällsutvecklingen och det misstag sociologerna begått, då de hitintills förbisett den.

Laura Marholm, som Ellen Key en gång kallat »Tysklands enda geniala författarinna», har i detta fall genomgått en märklig utveckling. Osmaklig som hon är genom sin cynism och sitt öfver all beskrifning närgångna sätt att studera offren för sina observationer, är hon dock onekligen en ovanligt skarp psykolog. I synnerhet patolog-psykolog, ty det är de sjukliga själstillstånden, som locka hennes skarpa dissektionsknif. Längre sysselsatte hon sig med kvinnorna, undersökte orsaken till deras förkrymphet, deras brist på lifsglädje och fann den i emancipationen samt i undertryckandet af den erotiska känslan. Men hon har gått vidare: man ser i hennes sista bok »Till kvinnans psykologi», att hon har funnit otillfredsställelse äfven hos kvinnor, som ägt både kärlek och moderskap i rikt mått, och när hon sedan gör männen till föremål för sin skarpa analys, finner hon hos dem lika litet af full mänsklig utveckling som hos kvinnorna. Och som hon har den förtjänsten att tänka en tanke till slut, har hon ändtligen måst se ut öfver den äljes med sådan motbudande ensidighet fasthållna sexuella synpunkten. Hon har sett att lidandet, olusten, förkrympheten icke är något särskildt för kvinnan utmärkande, utan ett allmänt-mänskligt drag i vår tid och att dess yttersta grund är de moderna åskådningarnas brist på näring för själen, deras flyktiga, efemära karaktär samt den genomgående andliga rotlösheten, bristen på all sorts religiös tro. Och det har skett, som man aldrig skulle ha väntat, att Laura Marholm har funnit allyarliga, gripande ord för att beskrifva nutidsmänniskornas tomhet och det djupa, inre kraf, som drifver många af dem till en eller annan form af religion.

Nu vill jag icke påstå, att jag hyser någon vidare aktning för Laura Marholms spirande religiösa intresse, men jag tror att hon är en god barometer för stämningar och strömningar. Mycket betecknande är att hon visar mest sympati för katolicismen. Det är ju så förklarligt, att när »trætte Mænd» eller trötta kvinnor längta efter religion, skola de hamna i katolska kyrkan, som bättre än någon annan kan vagga dem till sömns, och det är också naturligt, att både skönhetsdyrkan och en viss sensualitet skall där finna sin tillfredsställelse. Om man än inser detta, måste man dock rysa, när man hör Laura Marholms hädande tunga rent ut säga — icke som förebråelse, utan tvärtom — att katolicismen egentligen är omsatt könslif.

Det är som sagdt intressant att se, hur denna den hänsynslösaste af psykologer har jämkat på sina slutsatser i samma mån som hon vidgat fältet för sina iakttagelser. Hon ser icke numera i kvinnoemancipationen enda roten och upphofvet till allt kvinnoelände, hon ser nu i den mera en följd än en orsak. Det ogifta ståndet börjar hon nu betrakta med något blidare ögon. Det kan till och med förenas med en viss lycka — åtminstone hos nunnorna! Laura Marholm har nämligen sett några af dessa in i ögonen och funnit att de äro tillfredsställda, dock icke egentligen för religionens skull, utan därför att de åtnjuta social aktning; *de* äro icke gamla jungfrur, ty deras »fantasilif vrider sig icke med bittra känslor kring en viss punkt såsom fix idé», de äro kvinnor. Detta är ju ganska tröstande för de stackars ogifta arbetande kvinnorna, som för närvarande äro så litet på modet. Ha nu nunnorna kommit till ära och anseende, blir det väl vår tur också en gång!

Som vi förut antydt, visar också Ellen Key mycket mer sympatier för katolicismen än för protestantismen, »hvars väsen», säger hon, »är halfhet». Om katolska kyrkan däremot säger hon, att denna har »de flesta härliga kristna personligheter att uppvisa, emedan katolicismen bäst uppehållit helhetskravet, Kristi efterföljelse».*) Hon, äktenskapets ifriga förespråkarska, talar som vi förut sett med stor sympati om de katolska prästerna och det gagn de ha af sitt celibat, och när hon vill öfvertyga individualisten om att socialismens samhällsordning skall kunna vara förmånlig äfven för andlig produktion, hänvisar hon till medeltidens kloster, af hvilka hon gör en målning i rosenrödt. Munkarna arbetade där under mycket gynnsamma förhållanden, icke just därför att religionen inspirerade dem, utan därför att de hade lugn och trygghet, just detsamma som det socialistiska samhället skall skänka.

Man måste medgifva, att det är egna företeelser detta: Laura Marholm prisande nunnorna, Ellen Key de katolska prästerna och munkarna. Och ännu egnare är den nyaste nya idén på kvinnofrågans område: Laura Marholms förslag att de ogifta kvinnorna — som ju ändå icke kunna utrotas — skola bilda ett stort, icke-religiöst systemskap och ägna sig åt afhjälpan af det sociala eländet, först och främst åt att uppfostra oäkta barn. Alldeles som i de gamla nunneordnarna skola kvinnorna här få det största utrymme för sin organisationsförmåga och sin arbetskraft. De skola leda det hela, vara läkare, apotekare, telegrafister, räkenskapsförare, lärarin-

*) Svensk tidskrift 1894. Slutord.

nor och icke ibland sig släppa in någon man, som kunde taga väldet ifrån dem. Detta förslag, så barockt det är, är en betecknande konsekvens af de »modernas» uppfattning af kvinnan. Det ständiga betonandet af hennes egenskap att först och främst vara könsvarelse har helt naturligt börjat uttränga idén om henne såsom mannens vän, hjälp och arbetskamrat. Detta är skada, ty det ligger något så friskt, så äkta germanskt och nordiskt i denna föreställning om kvinnan som utan fara, skyddad af männens ridderlighet och sin egen öppna, klarögda oskuld, arbetar *tillsammans med dem*, gifvande och mottagande impulser i långt rikare mått än hvad fallet är, när hvardera könet har sitt arbete för sig. Men nu däremot är tendensen: kunna eller vilja kvinnorna icke älska, låt dem då draga sig undan och bli någon sorts nunnor.

Öfver hufvud taget ligger det något exotiskt, något utifrån importeradt, något för ett nordiskt sinne kvaljande i det ständiga *ordandet* om könslifvet såsom något så mystiskt och så heligt och som det centrala i hela lifvet. Om det är så heligt — hvilket vi ej vilja bestrida — låt då någon gång *tystnadens* helighet sänka sig öfver det! Kärleken håller på att bli ett lika stående samtalsämne som väderleken, men därtill är den dock för god.

På många olika, mer eller mindre osunda sätt se vi tidens längtan efter mystik taga sig uttryck och därvid ofta visa en dragning åt katolicismen. Då man vet att en sådan dragning också förefinnes inom vissa religiösa kretsar, kan man ej så mycket undra på den förskräckelse, som många inom den lutherska kyrkan hysa för katolicismens framsteg.

Men det finnes mycket djupare sidor i nutidsmänniskornas väsen, som stå tillsammans med den nyvaknade längtan efter religion. Den alldagliga rationalistiska världsuppfattningen betraktar människolifvet som beroende dels af slumpen, dels af individens vilja. Människan ordnar sitt lif med lyckan som mål. Lifvet är ett spel, där det gäller både att spela skickligt och att ha tur. Man förlorar och blir förtviflad — mer förtviflad i samma mån insatsen var stor, i samma mån man hade uppdrifvit sina fordringar på lycka. Allt är *ohjälpligt* förloradt, efter som intet annat än lycka var målet och man nu är olycklig. Bitterheten ökas däraf, att man måste fråga sig själf: var det min dumhet eller var det slumpen, som vållade detta? eller hade jag kanske från början gjort upp en alldeles oriktig plan för spelet? Och detta enda korta lifvet är ju den enda chancen! Slutet blir också ofta — den olycklige spelarens.

Den religiöse däremot — hvilken trosform han för öfrigt må bekänna sig till — tror att lifvet har en plan, som han icke själf har gjort upp och som han, så att säga, icke själf ansvarar för. Kanske det i denna plan ingår personlig lycka för honom — naturligtvis såge han det gärna — men kanske icke. Han kan icke öfverskåda sitt eget lif, och dock vet han, att det blott är ett moment i en världsplan, som han ännu mycket mindre kan öfverblicka. Men han är öfvertygad, att för honom själf är lifvet en *uppfostran* och att allt hvad som här hos honom utvecklas såväl genom lyckan som genom olyckan, aldrig kan dö, och detta lif förefaller honom dessutom i alla riktningar så ohjälpligt ofullständigt, att han icke kan fatta det som sin enda chance.

Denna tro kan aldrig bevisas. Alla trefva vi oss fram i mörkret; finns det en hand som leder oss? — det är lifvets djupaste fråga. Ingen kan *se* den handen, men många hafva i mörkret *känt* dess varma och starka grepp, och de äro sedan lugna. För dem har spelarefebern försvunnit ur lifvet, och tystnat har det exalterade, förtviflade skriet efter lycka.

Till den tron längta i vår tid många, många utpinade kulturmäniskor tillbaka. Man känner tusende gånger om, att det icke, som vetenskapen påstår, är nog med att *förklara* lifvet; hvad det gäller är först och främst att kunna *bära* det. Och det kan icke bäras utan ett barnahjärta, som enfaldigt tror och hoppas och öfverlåter sig; vi äro så hjärtligt trötta på »sorgen och tviflet».

Mycket varslar om att bakom allt detta ljumma vågskvalp af mystik och känsla nalkas i fjärran religionsförnyelsens mäktiga bölja med snöhvitt skum på sin topp och med sälta från det stora hafvet. Kanske kommer den nu som vid det förra sekelskiftet för att inom andens alla olika riken väcka det domnade evighetskrafvet till lif. Då hade politiska omstörtningar gifvit Europas folk ett djupt intryck af det mänskligas förgänglighet; samma intryck hafva vår tids människor fått, men icke af störtade troner, utan af störtade tanke-system och den ständiga växlingen af ideal, hvarvid det »nyste» oupphörligen utträngt det som man nyss knäböjande tillbedt såsom »det nya».

VIII.

Det går genom hela vår tid en suckan efter ro och hvila, en förtviflans bön om uppehåll i denna arbetets hetsjakt, hvarmed kulturen drifver oss, vi veta ej hvart. Både de kontemplativa och

de njutningslystna naturerna instämma i denna bön, och litet hvar tänker med längtande vemod tillbaka på den »forna världens leende hvila», som v. Heidenstam sjunger om. I vår litteratur är hans »Endymion» den förnämsta frukten af denna tendens, och där skildras med mästerskap österlandets ljufviga sömn såsom bildande en motsats till den europeiska rastlösheten. Man har med skäl börjat tala om »rätten till lättja» och framhållit att det visar bristande djup hos en människa, om hon icke stundom kan njuta af sysslolösheten. Sålunda säger Nietzsche med rätta: »I hafven icke nog innehåll i eder för att kunna vänta och icke ens nog för att kunna vara lata».

I allt detta ligger en naturlig och nödvändig reaktion, men som lätt kan gå för långt. Och den *har* gått för långt. Lägg märke till att såväl i dikter som romaner och artiklar, hvilka härstamma från våra ledande litterära kretsar, talas sällan med värme om det enkla, trogna, samvetsgranna *arbetet*. Detta stod däremot i mycket högt anseende hos realisterna och var deras universalläkemedel mot alla lifvets sorger och förvillelser. Nu talar man mest om det »geniala skapandet», ett förnämt uttryck, som icke kan tillämpas på andra än snillen och konstnärer. Ellen Key, som ofta yttrar sig om sådana frågor som uppfostran, kvinnorörelse och sociala reformer, kan naturligtvis ej undgå att litet emellan vidröra frågan om arbetet, men hon talar numer så sällan om arbetsglädjen, att redan detta är ett vittnesbörd, och när hon gör det, sker det så tonlöst, så kallt; hon unnar ej arbetet en enda fik af den skimrande stämningsskrud, i hvilken hon kläder sitt hjärtas idealer. Däremot talar hon ständigt om *snillena*, om utsikterna för att snillen skola födas till världen, utsikterna för att de skola kunna producera, för att de skola kunna bli lyckliga etc. I »Kvinno-psykologi och kvinnlig logik» ger hon oss till lifs så stora portioner af snille-biologi och snille-statistik, att man nästan tycker det är opraktiskt att kasta bort en så hög kunskap på den stackars kvinnovärlden, öfver hvilken hon i samma skrift utgjuter sitt förakts rågade skålar.

Den geniala explosiva nya idén är egentligen den enda andliga produktion, som hon riktigt intresserar sig för. Icke är det så särdeles uppmuntrande för vanliga arbetande kvinnor, när hon säger: »Det blir kanske en kvinna på billionen, som finner en ny tanke, men för detta måste hela den öfriga billionen vara i djupaste mening fri». Denna beundran för det geniala skapandet, hvilken utmärker icke blott Ellen Key utan hela den moderna riktningen,

undantränger den sanningen, att också det icke-geniala arbetet kan vara ett skapande, att äfven det kan vara fullt originellt. Vi veta ju alla, att hvarje människa känner ett litet hörn af verkligheten kombinerad på ett sätt som den icke finnes annorstädes i världen och att hon ser den med ögon som ingen annan i världen mer än just hon äger. Genom att på ett eller annat om än aldrig så anspråkslöst sätt låta denna sin alldeles *enastående* erfarenhet komma kulturen till godo gör hon en mycket, mycket större insats än om hon sätter sig in i andra mer begåfvade andars stora idéer. Allt kommer här an på den intensitet och den hängifna ärlighet, med hvilken man studerar *verkligheten*. Nej, »studera» är icke härvid rätta ordet; hvad det gäller är att lefva med verkligheten, suga in dess doft, tåga tillsammans med den, tills den själf får en röst och börjar tala. Den stoltheten att hellre vilja vara den minsta af solar än den allra största af planeter, det är en berättigad själfhäfvelse, som kan tillhöra också en ringare begåfning.

Tron på värdet af *hvarje* äkta originell arbetsprodukt, en tro, som, så vidt jag förstår det, står i harmoni med evolutionslärans åskådning, tyckes tyvärr hålla på att fördunklas af den nu så moderna snilledyrkan. Låt oss älska snillena, de gifva ökad lifsglädje och tusentals impulser, och om de äro sådana snillen, hvilka hafva något af profet i sig — hvilket visst icke är fallet med alla stora diktare — kunna de för alltid lysa upp vår lefnads stig. Men vår kraft att *skapa* beror ingalunda på vårt förhållande till dem utan på vårt förhållande till verkligheten, till vår *egen* verklighet. Snillet kan härvid blott vara läraren, som man skall beundra — men icke efterlikna. Låt oss erinra oss Carlyles maning, ställd icke till geniet utan till genomsnittsmänniskan: »Skapa, skapa! Om det också bara vore den tarfligaste, mest oändligt lilla bråkdelen af en produkt, så frambringa den dock i Guds namn! Det är det högsta du bär inom dig, fram med det då!»

Det ligger också något som är ägnadt att stämma ner arbetslusten i det ständiga talet om *framtiden*, till hvars utveckling, till hvars dom den arbetande först och sist uppmanas att taga hänsyn. Men hvad veta vi egentligen om framtiden, jag skulle nästan vilja säga: hvad hafva vi med den att göra, vi som ha händerna så fulla med våra allra närmaste uppgifter? De närmaste följderna af händelser och handlingar kunna vi visserligen någorlunda beräkna, men de aflägsnare — omöjligt. När Luther började sin reformation, kunde han då ana hvad den skulle ha för följder? Hade han sett

i andanom alla de blodiga reformationskrigen, hade han sett Tysklands ödeläggelse efter trettioåriga kriget, måtte han icke då hade blifvit förlamad och aldrig utfört sitt verk? Lokomotivets och ångbåtens uppfinnare, kunde de ana den omkastning af världshandeln, det nedtryckande af det europeiska åkerbruket, som skulle blifva en följd af deras uppfinningar? Reflexioner af detta slag göra, att man tviflar på sådana siareblickar, som genomskåda seklerna och som kasta sig från det ena framtidsperspektivet till det andra. En annan sak är det med det blickande in i framtiden, som består helt enkelt däri, att man af moln, som redan synas öfver horisonten, sluter sig till kommande störtregn eller stormar.

Till den som i likhet med Zarathustra och hans lärjungar bor i »framtidens träd, matad af örnar och granne till solen», skulle man vara frestad att ropa: Stig ned, stig ned och plöj i stället i nutidens mark! Odlå upp en liten täppa, om än aldrig så liten, och var nöjd därmed! Må det vara dig nog, att därmed fördjupar du myllan till framtidens träd. Tro icke att du från höjden af ditt jätteträd kan bedöma och till dess värde uppskatta dens möda, som går på marken och arbetar i sitt anletes svett; däruppiifrån ser allting ju så löjligt smått ut!

Det där icke genialiska, icke explosiva men lugnt framåtsträfvande arbetet kallar Ellen Key att »sätta nya lappar på gammalt kläde», och hon rekommenderar i stället att »slå hela spelet öfver ända» och »göra revolt». Det är väl därför att revolutionen är mera estetiskt tilltalande, har något dragande och lockande för fantasien -- alldeles som krig för öfrigt! Ty hvad *verkningarna* angår veta vi ju, att det i samhällenas såväl som i jordens bildningshistoria är de långsamt verkande krafterna, som utföra de djupaste omdaningarna. Den där metoden att sätta nya lappar på gammalt kläde är den som alltid har användts af det engelska folket, och resultatet torde icke vara sämre än för Frankrike, som alltid har gått »revoltens» väg.

Fastän arbetet så ofta framträder i vanställd form, urartadt till trältjänst, får man dock icke glömma dess stora välgörande betydelse för individen och att det är ett af våra allra viktigaste livsvillkor, utan hvilket också öfvermänniskans fröjd blir ihålig och kortvarig. Visserligen händer det ofta, att vi arbetstrålar gäspa af trötthet, men vi trösta oss, när vi se att de som njuta gäspa af lifsleda. För den frågande tviflaren, för den hopplöse sörjande, för den i sjukligt själfplågeri sig förtärande samvetsgrubblaren gif-

ves ofta till en början intet annat svar än: arbeta! Och det finnes ingen annan väg, som leder in till lifvets och verklighetens hjärta, än detta schakt som vi själfva måste spränga. För bättre köp vinnes aldrig någon äkta kunskap, någon verklig insikt i tillvaröns hemligheter. Till sist vill jag anföra ännu ett ord af arbetets apostel, Carlyle: »Gör den plikt som ligger dig närmast, som du säkert vet vara din plikt, din nästa plikt skall sedan vara dig klarare».

IX.

Den genomgående svagheten i Ellen Keys nuvarande ståndpunkt synes mig vara den, att hon lämnat erfarenhetens fasta grund och allt för villigt lånat sitt öra åt tidens röster, äfven då, när dessa röster motsäga hvarandra. Hon inspireras numer sällan af verkligheten, utan hon omskapar eller förstorar denna för att få den att stämma med de snillrika moderna andarna. Sålunda kom hon att i sitt uttalande i kvinnofrågan skildra en emancipationstyp, som vi alls icke kände igen här i Sverige, och hon var blind för det förhållandet, att det i Sverige har utbildat sig en egen typ för den själfständigt utvecklade och själfständigt arbetande kvinnan, en *svensk* typ, som icke sammanfaller med den amerikanska, alldeles icke utmärker sig för okvinlighet och som jag icke tror Sverige behöfver skämmas för. I många andra fall har hon uppfattat verkligheten på ett sätt som vi icke kunna godkänna. Så till exempel när hon tror altruismen vara en makt så stark, att den behöfver motarbetas.

Hon borde dock besinna, att det förhåller sig med henne som med andra producerande, att verkligt värdefulla insatser gör hon endast då, när hon behandlar ett område, där hon har personlig erfarenhet eller känsla och intryck i första hand. Så till exempel: hon är lärarinna, och hon har dessutom med kärlek studerat barn i hemlifvet, också har hon om barnpsykologi och barnuppfostran skrivit sidor så förträffliga, att de förtjänade läras utantill af hvarje moder och hvarje lärarinna. Sin hemkärlek har hon i första hand, och när hon utvidgar den till hela svenska folket, kan hon skriva så vackra och sanna saker som det mesta af hennes artikel »Om patriotism» i »Vintergatan».

Hon har själf sagt, att de stora snillenas arbeten äro hennes biblar. Däri ligger olyckan. Vi ville mycket hellre höra Ellen Key själf tala än höra henne förklara och lägga ut sina biblar. Jag åtminstone känner mig icke tilltalad af predikanter, hvilkas

hela framställning är späckad af bibelspråk, jag föredrager ett enklare språk med mindre lyftning, om jag blott känner den personliga erfarenheten pulsera under hvart ord.

Det är så mycket ledsammare detta aflägsnande från verkligheten som det förhåller sig så, att endast de tankar som födas *ur* den en person omgifvande verkligheten kunna tillämpas *på* denna verklighet. Däraf allt det praktiskt utförbara i många af hennes påståenden. Jag vet mycket väl att jag i här afhandlade ämnen icke läst en tiondedel af de böcker som Ellen Key har studerat, men det är icke heller på den grunden jag möter henne, utan på den oss omgifvande fattiga svenska verklighetens och på den praktiska tillämplighetens.

Hennes ytterliga mottaglighet för intryck har på senare tiden också visat sig i själfva skrifsättet. När man är så lycklig som hon att äga en fullt personlig stil, hvarför skall man då hänga på den en mängd modegrannlåt i form af symbolistiska fraser och vanprydda den med en mängd uttryck, som man ej kan kalla annat än litterär jargon; hvarför skall hon ibland såsom i artikeln »Det tjugonde århundradets kvinna» låta tankarna alldeles drunkna i de klingande och patetiska ordens öfverflöd? Mycket af hvad hon skrivit för tjänar att lefva länge, men det är med stilen som med dräkten, att det extravagant moderna är det som först blir omodernt.

* * *

De reflexioner, som jag ofvan framställt öfver åtskilliga tidens riktningar, gälla icke allenast de namngifna författarna och skrifterna, utan lika mycket en opinion, som genom och omkring dessa håller på att uppväxa och som visar sig på mångfaldigt olika sätt: i tidningsartiklar, i samtal, i diskussioner. Det är styrkan af denna opinion, som har manat mig att inlägga denna protest.

Det är för öfrigt icke med lätt hjärta man uppträder med en sådan, särskildt när den äfven är riktad emot en person som Ellen Key, hvilken genom sin begåfning, sin älskvärdhet och sin hjärtevarme är så allmänt afhållen och till hvilken svenska kvinnor länge med beundran sett upp. Så mycket djupare måste gränelsen vara, när man ser henne strida för åsikter, som måste betecknas såsom lösliga och farliga, men för hvilkas konsekvenser hon säkert icke gjort sig fullt reda. Hon borde ej så mycket tala om att hon är ensam, det är just därför att hon *icke* är ensam, utan medvetet eller omedvetet verkar i samma riktning som flere andra andliga makter,

som man måste bemöta henne. Det talas mycket om förtrycket från den kompakta majoritetens sida, men det finnes ett annat tryck, som kan öfvas af ett fåtal i öfverlägsenhetens och talangens namn, och äfven det kan bli ett maktförtryck, ty talang betyder i våra dagar makt. Och om det finnes en sorts feghet, som visar sig däri att man ej vågar bryta mot det konventionellas bud, så finnes det en annan feghet, som numer blifvit ganska vanlig, nämligen den att man ej vågar säga ut sin mening af fruktan att stämplas såsom enfaldig och inskränkt och ställas på samma sida som »hjord-människorna».

Då så olika makter som den själlösa materialismen, den förfinade, men förvekligande skönhetskulten, den med makalöst trots nedrivande Nietzscheismen tillsammans arbeta på utplånandet af alla etiska gränsmärken, må man väl känna en lifvig oro för framtiden, och den ökas däraf, att just under de senaste åren ha de tystnat, den ena efter den andra, de röster som för vårt folk tolkade den etiska lagens majestät med en auktoritet, som alla böjde sig för, men på samma gång med en skönhet, som alla älskade. I sådana tider, när »ingen profet är i Israel», blir plikten för den enskilde så mycket mer manande att efter eget samvete och egen erfarenhet pröfva andarna.

Anna Sandström.

Evelina Fahnehjelm.

Det är en kvinna med en plikttröhet som aldrig svek, en brinnande kärlek till sanning och rättvisa, en ansvarskänsla gent emot det henne anförtrodda kallet, som i alla skiften bar upp personligheten och satte sin prägel därpå, som med Evelina Fahnehjelm gått bort ur tiden. Men en uteslutande pliktmänniska, om än aldrig så förträfflig på sin plats, har blott ofullkomligt fyllt sin mission i lifvet, om ej det goda, varmt kännande hjärtat dikterar pliktens bud. Hos Evelina Fahnehjelm stodo emellertid hjärtats egenskaper i full harmoni med förståndets och det var denna harmoniska förening, som gjorde henne till en helgjuten karaktär och människa.

En personlighet sålunda utrustad skulle, på hvilken plats hon än blifvit satt, fyllt den väl och utfört ett gagnande och välsignelse-rikt lifsvverk. De ovanligt framstående administrativa och representativa egenskaper, med hvilka fröken Fahnehjelm var begåfvad, gjorde henne emellertid särskildt skickad att sammanhålla och leda en af många element bestående institution. Och denna uppgift blef också hennes. Det är som föreståndarinna för det högre läroverk för kvinlig ungdom, som bär sin stiftares, ärkebiskop Wallins namn, som Evelina Fahnehjelm har sin förnämsta betydelse och det är inom detsamma hennes nyligen timade bortgång efterlämnar ett tomrum, som är svårt att fylla.

Sällan har väl någon med större kärlek omfattat sitt kall och sitt arbete än hon. Skolan, som under 25 år stått under hennes ledning var hennes lifs stora intresse, och hon kunde också med stolthet se tillbaka på alla dessa år som på en tid af oafbruten framgång och utveckling för sitt kära läroverk.

Det är äfven en mycket stor skara ungdom, som hon ifrån detsamma under årens lopp sett utgå i lifvet. Bland de omkring 200 kvinliga studenter, som utexaminerats från Wallinska skolan, hafva icke få skaffat sig ett namn och blifvit banbrytande för sitt kön på skilda områden. Så ha ett par af dem vunnit den högsta akademiska lärdomsgraden, en intager såsom Sveriges första legitimerade kvinliga läkare en bemärkt plats, andra framstående kvinnor så väl inom lärda som praktiska banor att förtiga.

Alla sina lärjungar omfattade föreståndarinnan både under studietiden och långt bortom den med ett intresse och en moderlig omtanke, som för mången blef ett stöd, en hjälp, en räddning för lifvet. Evelina Fahnehjelm var en varm ungdomens vän. Sträng och fordrande mot sig själf, med höga anspråk äfven på dem, som jämte henne voro satta att handleda och undervisa de unga, hade hon alltid gent emot ungdomen själf ett mildt öfverseende och ett varmt förstående. Hon trodde på den, på dess möjligheter och förutsättningar, en tro, som, äfven om den någon gång gäckades, alltid höll henne uppe och spred värme öfver hennes mången gång mödosamma och tunga arbetsdag.

Fröken Fahnehjelms lif, hvaraf de sista 25 åren ägnades åt Wallinska skolans tjänst, erbjöd för öfrigt ej många växlingar. Född i Stockholm 1839 i ett aktadt ämbetsmannahem, ägnade hon sig efter faderns död åt undervisning, och efter att ha varit anställd vid ett par af hufvudstadens skolor, fästades hon 1872 vid det läro-

verk, med hvilket hennes namn alltid skall vara förknippadt. Ehuru hon af naturen var tillbakadragen och skydde allt offentligt uppträdande, förnekade sig aldrig hennes varma hjärta och sunda omdöme, då det gällde sådana samhällsintressen, där dessa verkligen kunde komma till sin rätt. Hon verkade således under många år på ett aktivt sätt för det människovänliga arbete, som har beredande af skollofskolonier åt behöfvande barn till mål, och 1890 ingick hon såsom ledamot i Nikolai församlings skolråd, där hennes mångåriga erfarenhet inom skolans område fann rik användning. I medaljen »Illis quorum meruere labores», som förlidet år tilldelades henne, fick hon ett väl förtjänt offentligt erkännande för sin framgångsrika verksamhet i skolans och det allmännas tjänst.

Fredagen den 23 september slutade efter några månaders svåra lidanden, orsakade af en obotlig inre sjukdom, detta verksamma lif, som så nyttigt och välsignelserikt ingripit i så många människors utveckling. Evelina Fahnehjelm fick gå bort medan hon ännu stod i sin fulla arbetskraft, och det som hon så mycket fruktat, en ensam, overksam ålderdom, därifrån blef hon förskonad. Det hem, som blifvit henne så kärt, de små rum inom Wallinska skolans lokal på Riddarholmen, hvarifrån man på ena sidan blickade ut öfver Mälarens vatten, på den andra hade Riddarholmskyrkans ärevördiga tegelstensmurar med dess medeltida, melankoliska stämning framför sig, som så väl passade samman med fröken Fahnehjelms ståtliga och allvarliga, något om en sirlig borgfröken minnande personlighet, detta hem behöfde hon aldrig lämna för att, då hennes kraft skulle vara förbi, ge plats åt en annan, en framtidsutsikt, som hon alltid med en viss bäfvan emotsåg.

Nu var det först för att anträda den sista färden, som hon fick utrymma det för henne så kär vordna hemmet i Wallinska skolan, och hade hon själf fått bestämma öfver sitt öde, hade hon säkert ej önskat sig en annan afslutning på sitt livsverk, än den som blef henne beskärd, att få stå och falla på sin post.

L. D—n.

Litteratur.

Våren. En roman från 1890-talet af *Per Hallström*.

Hösten kommer i år så skamset tvekande, som om den hade blifvit veckovill och börjat misstänka, att den var för tidigt ute. Men låt den komma bara, det finns folk, som äro lika glada i

hösten som i sommaren, och de, som sörja öfver att denna blef borta, dem skall hösten muta med en liten bok om våren, som skall komma dem att glömma julisol och tätgröna löfsalar och skall smyga vårens vackra vemod in i oktobers verksamma vandel.

Den här lilla boken är icke blott en text för vackra drömmar, den rör också upp så många sorgsna tankar.

Om någon i ett kommande sekel skulle undra öfver hurudan 1890-talets ungdom var, så kan han slå upp i denna bok, och där får han veta allt om en viss grupp af denna ungdom, den bästa kanske eller kanske den sämsta, i hvarje fall den, som är djupast präglad af tidens märke. Det är de unga diktarna, de unga konstnärerna, de unga forskarna, alla de unga, som hungra och törsta i anden. Deras vår är tyngd af detta gåtfulla, beklämmande svårmod, som en aprildags skymning stundom bringar och som i ensamheten kan svälla ut till en ångest så nattmörk, att den skymmer allt levande och allt hopp. Deras vår är orofylld och smärtsam, men de längta knappt till sommaren, som skall förstöra våren, ty de veta, att sommaren är gröfre och fulare. Till dem kommer tröttheten före mognaden. Icke tröttheten så som de gamla känna den om aftonen efter en lång mödans dag, utan morgonens trötthet, då man vaknar matt af gäckande drömmar och med ovilja ser dagen breda ut sig framför en. De ville tränga ihop allt det myckna de ha att säga, att skapa, att lära på några rastlösa timmar och slippa sträfvä igenom hela dagen ända till kvällen. De samlas och rådslå med hvarandra om det inte vore skäl att göra så, och medan de rådslå, går tiden.

Det är ett stillsamt släkte, 1890-talets ungdom, utan håg för strid och utan anlag för tvifvel. Den tror inte heller, men den far därefter...

Kanske den okände hädaforskaren på 1900- eller 2000-talet inte kan läsa ut allt detta ur Per Hallströms bok, kanske det inte ens står där, men jag har läst den så.

Denna bok är liksom de andra Per Hallström har skrivit gjord att läsas högt i ett sällskap om två personer, som förstå hvarann så väl, att hvarje ord väcker samma associationer hos dem båda och hvarje skildring samma syner. Endast så gör man full rättvisa åt det sällsamt suggestiva, af rika antydningar nästan tyngda språket, där man jämt snafvar öfver något vackert, som man inte kan komma förbi, förrän man vändt det på alla sidor. Och endast så kan man kanske med sympatiens intuition förnimma den spröda stämning af ljus, ung sorg och skör och allvarlig lycka, som vibrerar mellan dessa blad och stundom samlar sig till visioner af en vek och rörande fågring.

K. J.

* * *

I Spanien. Utkast och skildringar af *Theodor Lindblom*.

Något nytt och originellt om Spanien? Omöjligt! Upptrampad af tusen resebeskrifvares fötter har vägen blifvit alltför banal och

enformig. Tjurfäktningar — de komma i en spaniefarares skildring alltid i främsta rummet — med matadorer och bandilleros, spetsade hästar och hela den bloddrypande apparaten; mantillas-behängda och solfjäderviftande sennoritas interfolierade med katedraler och moriska lejongårdar. Vi känna till allt det där. Man skulle kunna sitta i sin villa på Djursholm och ge en så naturtrogen beskrifning på Spanien att ingen behöfde ana att man aldrig passerat Pyrenéerna.

Den föreliggande spanieresan afviker ej stort från genomsnittsbeskrifningarna från det mångbesjungna sagolandet. Förf. måste ju berätta om tjurfäktningarna, han kunde ej blunda för spanjorskornas behag eller katedralernas imponerande skönhet o. s. v., men då beskrifningarna alltid åtföljas af ett reserverande: 'lag vet att ni vet allt detta', afväpnar förf. därmed beskyllningen för plagiat.

Men herr Lindblom reser lyckligtvis i Spanien ej uteslutande som turist; han har ännu ett annat ändamål med sin färd, den att studera den allmänna fysionomien hos ett folk vid tidpunkten för en stor nationell tilldragelse. Det var förliden sommar, då Spanien stod midt uppe i det krig, som för landet skulle sluta så föga ärofullt. Förf. kom till Madrid, då den första patriotiska elden lågade som högst, då »soldaterna vigde sig till döden vid ett orgelallegro i pompösa messor», då »stora, starka ord flögo i luften». Det förefaller som om förf. vetat att rätt gripa stämningen hos dessa lättantändliga sydländer med deras i ögonblick af entusiasm i högan sky flammande patriotism, som i det hela rymmer så föga verklig allmänanda och vaket politiskt intresse.

De reflexioner, som förf. ger angående den spanska folkkaraktären och den allmänt dominerande stämningen under den nyss genomgångna kritiska situationen äro intressanta och ge intryck af träffsäkerhet och oväld. Dessa utkast och skildringar kunna således lämna bidrag af värde till historien om det sista stora krigspelet på världsteatern och rättfärdiga det ej alltid så välbetänkta tilltaget att, som fallet är med här anmälda arbete, i bokform utgifva ursprungligen för en tidning afsedda korrespondensartiklar.

L. D.

Föreningsmeddelanden.

Vid Fredrika-Bremer-Förbundets styrelsesammanträde den 27 september anmäldes, att sekreteraren, fröken *Sigrid Ulrich*, på grund af tillämnad utrikes resa begärt tjänstledighet och valdes fil. kand. fröken *Klara Johanson* att tjänstgöra som tillförordnad sekreterare.

*

Direktrisen för Handarbetets Vänner, fröken *Agnes Branting*, har under augusti och september månader företagit resor i Norge, Dan-

mark och Schleswig-Holstein och där varit i tillfälle att göra vidtomfattande studier i dessa länders såväl äldre som yngre husflit.

*

Handarbetets vänners skolor för konstväfnad och konst-sömnad under ledning af fröknarna A. M. Hamilton och Agda Bäckman hafva tagit sin början den 1 sept. och fortgå till den 15 dec. samt hafva att glädja sig åt ett ganska stort elevantal.

Bland föreningens större arbeten, som under sommaren afslutats, är det fjärde och sista af de dörröfverstycken i gobelinväfnad, som för några år sedan af H. M. Konungen beställdes för det s. k. frukostrummet å Stockholms slott. — Kartongen därtill är utförd af fru Anna Boberg-Scholander och väfnaden af föreningens skickligaste gobelinväfverska, fru Karna Nilsson-Wahlberg.

Äfven på gobelinrestaureringens område är nu ett större arbete afslutadt, enär till deras ägare, grefve Fredrik Bonde, öfverlämnats fyra större tapeter, framställande scener ur Daphnesagan, tillhörande Hörningsholms slott.

*

F. V. O. Centralbyrå, Stora Nygatan 36, som under sommaren varit tillgänglig endast två dagar i veckan, är nu åter öppen alla hvardagar, utom lördagar kl. 10—4. Det nya verksamhetsåret börjar så tillvida under lyckliga auspicijer, att det för kroppsarbetare finnes rikliga tillfällen till arbetsförtjänst. För dem däremot som hafva klen arbetsförmåga, synes vintern hotfull nog, ty lefnadsomkostnaderna hafva ej obetydligt stigit. Bostadsbristen har äfven i höst gjort sig kännbar, om ock icke så starkt som föregående år. Aktiebolaget »Billiga bostäder», som på initiativ af ledamöter i F. V. O. styrelse bildades förliden vinter och då af F. V. O. erhöll ett räntefritt lån för att till aprilflyttningen hinna uppföra ett bostadshus på Östermalm, har nu i oktober kunnat lämna till uthyrning ytterligare fyra nya hus, två belägna på Kungsholmen, två på Söder. Dessa hus rymma 78 hushåll och hafva upplåtits åt sådana familjer som äro väl vitsordade för ordning och arbetsamhet, men som ej hafva förmåga att betala de dryga hyror man nu fordrar för äfven den enklaste bostad, eller som vägras tillträde på grund af att de hafva barn, något som ej så sällan inträffar. För att kunna hålla hyran billig och förekomma »inneboende» utgöres hvarje lägenhet af blott ett rum med kakelugnsspis. Hyran, 9 eller 10 kr. pr månad, kommer att uppbäras månads- eller veckovis, allt efter som det är lämpligt för hyresgästen. För många är detta af stor betydelse; det är dem ej möjligt att betala hyran kvartalsvis i förskott, så som nu mer än en hyresvärd fordrar, men de kunna göra ordentligt rätt för sig om de få erlägga betalningen i småposter. De nu färdiga husen hafva på grund af åtskilliga omständigheter blifvit dyrare än som beräknades, så att F. V. O. har ånyo försträckt medel tillvidare.

Önskligt vore att aktieteckningen fortginge, så att ytterligare ett par dylika bostadshus kunde uppföras, ty behofvet af billiga bostäder är ännu ej fylldt.

Från skilda håll.

Sophie Adlersparres stipendiefond. Vid det af rektor Gustaf Sjöberg ledda »Lyceum för flickor» har bildats en stipendiefond med ofvanstående namn. Grundplåten därtill, 100 kr., öfverlämnades 1882 till läroverkets föreståndare af Redaktionen af »Tidskrift för hemmet»; genom räntor har den lilla summan sedan dess fördubblats och förhoppning finnes nu om en raskare ökning af densamma, efter hvad läroverkets redogörelse för skolåret 1897—1898 meddelar.

*

Tidigare pensionering för kvinliga telegrafister. Telegrafverkets pensionsfullmäktige ha fattat beslut att kvinliga telegrafister, som af ålder eller sjukdom äro hindrade att tjänstgöra, skola hafva rätt till fem år tidigare pension. I en längre motivering klargöres i skrifvelsen till k. m:t skälen för denna åtgärd till förbättring af äldre sjukliga kvinliga telegrafisters ekonomiska stätning. Förhållandena tala nämligen, säger nämnda skrifvelse, för en snar förbättring af den kvinliga telegrafpersonalens stätning i pensionshänseende, en reformåtgärd så mycket mer berättigad, som efter telefonens förenande med telegrafens arbetet för personalen i hög grad ökats, hvilket i synnerhet blifvit kännbart för de äldre kvinliga telegrafisterna.

*

Sveriges kvinnliga fredsförening hade den 5 oktober sammanträde å Hushållsskolans lokal, Jakobsbergsgatan 15.

Därvid beslöts, att föreningen skulle utgifva en serie småskrifter i fredsfrågan samt vidare att genom föreningen inköpta tidskrifter, skönlitterära arbeten och broschyrer angående fredsfrågan skulle hållas tillgängliga för kostnadsfri utlåning åt personer inom och utom föreningen i fröken Maria Larséns lånbibliotek, Oxtorgsgatan 8.

Föreningen beslöt äfven att afsända en skrifvelse till »Ligue des femmes pour le désarmement international» i Paris angående samverkan med denna förening »i alla de åtgärder till fredssakens befrämjande, som äro förenliga med det program föreningen antagit för sin verksamhet».

Ordförandena för press-sektionen samt för den skönlitterära och pedagogiska sektionen lämnade dessutom redogörelser för de respektive sektionernas verksamhet.

Svar på Ephrosynes gemäle har insändts af fru *Ann Margret Holmgren*, men får på grund af bristande utrymme stå öfver till nästa häfte.

— C. E. Lagerström —
FREJA-MAGASINET

18 Humlegårdsgatan 18
18 Gotgatan 18
29 Drottninggatan 29

Spis- och Knäckebröd

i många olika sorter, öfverträffliga i välsmak.

HEDERSPRIS och **GULDMEDALJ**

Dresden 1894.

Brannschweig 1895.

GULDMEDALJ

Stockholm 1897.

Biscuits och Cakes

till betydligt lägre pris än de utländska.

C. W. SCHUMACHER Stockholm

Kongl. Hofleverantör.

17 Norrlandsgatan 17.

Ny affär! * **Ny affär!**

Kapp-Magasinet "IDUNA"

(Specialaffär för Damkappor från enklare till mest eleganta)
är öppnad i

Kungsträdgårdsgatan 12.

— Herr John Holmbloms f. d. lokal. —

Genom ett stort, smakfullt urval, högst moderata, bestämda priser,
största redbarhet och tillmötesgående vill affären söka vinna förtroende.

Sjuksköterskor

med goda betyg öfver genomgångna lärokurser och utöfvad
praktisk verksamhet finnas anmälda å Fredrika-Bremer-För-
bundets Byrå, 54 Drottninggatan, 1 tr. — Allm. Tel. 48 16.
Riks Tel. 27 62.

**Å Fredrika-Bremer-Förbundets byrå,
Stockholm, 54 Drottninggatan,**

finnas anmälda kvinnliga arbetssökande såsom: lektionsgifvare i olika ämnen,
svenska och utländska lärarinnor för hem och skolor, kontors- och skrif-
biträden, bonner, husföreståndarinnor, sällskap och biträden i hem, före-
läserskor, gymnaster, sjuksköterskor m. fl.

Af sammalt Ylle (stick-, kläde- och klädnings-) väfves vackra **Gungstols-längder**, 2 mtr långa, 0,70 mtr breda från 7 kronor. Gods afhämtas tackasamt afgiftsfritt.

Hildur Anderssons Ullspinneri- o. Skrädderi-Aktiebolag
Riks 1 63.
Allm. T. 76 53. **16 Oxtorgsgatan 16.**
Filial: 1 Hornsgatan 1, 1 tr. Allm. 304 35.

Hedin & Berlins Pappershandel

flyttas den 1 Oktober till
4 Biblioteksgatan 4

(Obs.! Snedt emot.)

BARNÄNGENS antiseptiska **Vademecum** för **munnens, tändernas och hudens vård** m. m.

OBS.! Intyg från nedanstående medicinska auktoriteter åtfölja hvarje flaska:

Professorn i hygien vid K. Karol. Institutet Hr E. Almquist, Professorn vid Upsala Universitet Hr Olof Hammarsten, Docenten i farmakodynamik vid Upsala Universitet Hr M. Elfstrand.

Vademecum öfverträffar i bakteriedödande och bakteriehämmande förmåga hvarje annat i handeln förekommande oskadligt toalettmedel.

En flaska **Vademecum** innehåller minst lika stor bakteriedödande och bakteriehämmande förmåga som 30 vanliga $\frac{1}{2}$ -literflaskor bästa Aseptin. Se vidare den åtföljande beskrifningen.

Annonser för **DAGNY**

upptagas af

fröken Ingeborg Bergström, 31 Östermalmsgatan 31.

Adresser:

Fredrika-Bremer-Förbundet: Drottninggatan 54.

Rikstelefon 27 62. Förbundets byrå öppen 11—4. Allm. tel. 48 16.

F. V. O. Centralbyrå: Stora Nygatan 36

Rikstelefon 15 46 — Allm. telefon 27 15

är under vintern öppen alla helgfria dagar, utom lördagar, kl. 10—4.

För hjälpsökande kl. $\frac{1}{2}$ 10—11.

Föreningen Handarbetets Vänner: Brunkebergstorg 18.

Öppet 10—4.